

Dette værk er downloadet fra Danskernes Historie Online

Danskernes Historie Online er Danmarks største digitaliseringsprojekt af litteratur inden for emner som personalhistorie, lokalhistorie og slægtsforskning. Biblioteket hører under den almennyttige forening Danske Slægtsforskere. Vi bevarer vores fælles kulturarv, digitaliserer den og stiller den til rådighed for alle interesserede.

Støt Danskernes Historie Online - Bliv sponsor

Som sponsor i biblioteket opnår du en række fordele. Læs mere om fordele og sponsorat her: <https://slaegtsbibliotek.dk/sponsorat>

Ophavsret

Biblioteket indeholder værker både med og uden ophavsret. For værker, som er omfattet af ophavsret, må PDF-filen kun benyttes til personligt brug.

Links

Slægtsforskeres Bibliotek: <https://slaegtsbibliotek.dk>

Danske Slægtsforskere: <https://slaegt.dk>

SØNDERJYSK MÅNEDSSKRIFT

UDGIVET AF HISTORISK SAMFUND FOR SØNDERJYLLAND

ved *W. Christiansen, Chr. Stenz og Inger Bjørn Svensson*

INDHOLD:

<i>Holger Jacobsen: Minder fra Kosel præstegård</i>	79
<i>Hans-Iver Toft: Tønder apotek blev solgt i 1864</i>	90
<i>Peter Kr. Iversen: Februardage i Tønder 1864</i>	92
<i>Morten Kamphövener: Ødelagt og erstattet på Sundeved i 1864</i>	102
<i>Inger Bjørn Svensson: Civilbefolkningen i Sønderborg</i>	109
<i>Kristian Vyff: Dagbogsblade fra de otte sogne</i>	116
<i>Hans Lund: Et brev fra H. F. Feilberg til Nutzhorn fra Store Vi april 1864</i>	130
<i>Inger Bjørn Svensson: Kjære Tine!</i>	133

Historisk Samfund for Sønderjylland udsender i
april 1964

SØNDERJYLLAND

HISTORISK BILLEDBOG

Billedudvalg: Museumsdirektør Jørgen Paulsen.

Billedtekster: Bibliotekar Poul Kürstein.

(256 sider, indb. 15,- kr. for medlemmer).

Endvidere udsendes der i maj måned som en særlig
jubilæumspublikation:

Peder H. Smidts erindringer

Som et særligt jubilæumstilbud kan vi tilbyde vore
medlemmer bogen til 5,- kr. i jubilæumsåret. Prisen
vil 1. 1. 1965 blive forhøjet til 10,- kroner.

Gave til vore læsere

Frk. Eline Bancke, Tyrstrup, har meddelt redaktionen,
at hun gerne vil stille nogle ældre numre af Sønderjysk
Månedsskrift til rådighed for vore læsere. Her er således
lejlighed til at udfylde eventuelle huller i ikke kom-
plette årgange, og vi siger frk. Bancke tak for tilbudet.

Det drejer sig om:

1924: 1-2-4-5-6

1925: 1-2-3-4 samt 6-11 incl.

1926: 1-2-3 samt 6-12 incl.

1927: 1-2-3-4-7-8-9-10-12

1928: 2-3-4-5-6-8-9-10-12

1929: 7-9

Interesserede, der kan skrive til husholdningslærerinde
frk. Eline Bancke, Tyrstrup pr. Christiansfeld, må være
opmærksom på, at listen følger årstallene, ikke år-
gangene.

Dybbøl Mølle i flammer

Billedet af den brændende Dybbøl Mølle fra 1864 er et falsum. For hundrede år siden var man kommet så vidt med fotograferingen, at man nok kunne optage stillestående motiver, men endnu ikke magtede egentlige øjebliksbilleder. Efter stormen på Dybbøl blev de forladte skanser gennemfotograferet, men hvor der er personer med på billederne, bærer motivet tydeligt præg af opstilling. Pressefotografier i moderne forstand var ukendte.

Ophavsmanden til ovenstående billede har villet give et dramatisk øjebliksbillede af den brændende Dybbøl Mølle og har derfor taget et almindeligt billede af den sønderskudte mølle, har bortretoucheret selve møllen, tegnet en ny med kun to og en halv vinge og endelig forsynet produktet med store røgskyer. – Billedet er enestående, idet man ikke kender andre tilsvarende forfalskninger med 1864-motiver. (Det kgl. Bibliotek).

Til vore læsere

Dette særnummer af Sønderjysk Månedsskrift bringer udelukkende stof fra 1864. Den politiske udvikling, der førte til 1864, er udførligt behandlet i et utal af bøger, ligesom de militære begivenheder, der førte til tabet af hertugdømmerne, er blevet beskrevet af mange forskellige lige fra de mest sagkyndige ned til den jævne soldat, medens civilbefolkningens hverdag i 1864 ikke har fristet ret mange. Sammenlignet med senere tiders totalitære krigsoplevelser syner 1864 måske heller ikke af så meget, og kilderne er vel også færre; men de kår, som Sønderjylland måtte dele med hele det okkuperede Jylland, kunne være strenge nok for den, der stod midt i begivenhederne.

Med dette nummer vil vi så søge at belyse hverdagens gang i en befolkning, som ikke blot levede på steder, der blev inddraget som krigsområde, men som levede i skyggen af et militært nederlag og Danmarks tab, Sønderjyllands afståelse.

Vi håber, at artikler (alle med original retskrivning) og billeder vil formå at give lidt af spændingen mellem de ydre begivenheder og den indre reaktion.

Med venlig hilsen

REDAKTIONEN

OVERSIGT OVER BEGIVENHEDERNE 1863-64

- 16. november 1863: Kristian den Niende bliver konge
- 18. november: Kongen underskriver den ny Grundlov (Novemberforfatningen)
 - 8. december: Den prøjsiske flåde mobiliseres
- 15. december: Prøjsens mobilisering
 - 1. januar 1864: Novemberforfatningen træder i kraft
- 16. januar: Østrigs og Prøjsens betingede krigserklæring
 - 1. februar: Krigens udbrud. Ejderen overskrides, slaget ved Mysunde (2/2), Over Selk (3/2), Dannevirke (4/2)
 - 5. februar (aften): Dannevirke rømmes, hovedhæren drager til Dybbøl og Als, resten dels til Fredericia, dels til Kolding, fægtninger ved Oversø og Sankelmark (6/2)
- 11. februar: Dybbøl indesluttet
- 18. februar: Prøjerne overskrider den jyske grænse. Kolding besættes
- 22. februar: Fægtning ved Bøffelkobbel
 - 8. marts: Vejle indesluttet
 - 9. marts: Fredericia indesluttet
- 15. marts–18. april: Belejring af Dybbøl
- 15. marts: Overgang til Femern
- 17. marts: Fægtning ved Dybbøl
- 28. marts: Fægtning ved Dybbøl
 - 2.–4. april: Planlagt overgang til Als fra Ballegård
- 18. april kl. 10: Dybbøl stormes, hæren drager til Als
- 23. april: Den danske armé-overkommando flyttes fra Als til Fyn
- 26.–29. april: Fredericia rømmes, besættes af Østerrigerne (29/4)
 - 5. maj: Ålborg beskydes
 - 9. maj: Slaget ved Helgoland
- 12. maj–25. juni: Første våbenhvile
- 28. juni (nat): Planlagt overgang til Als
- 29. juni kl. 2: Overgang til Als (Storskoven–Arnkilsøre)
- 29. juni–30. juni: Als-hæren overføres fra Kegnæs til Fåborg
 - 3. juli: Fægtning ved Lundby
- 10. juli: Overgang over Limfjorden. Vendsyssel rømmes og besættes af fjenden.
- 11. juni: Ministeriet Monrads afgang, ministeriet Bluhme udnævnes
- 19. juli: Vesterhavshotellen under kaptajn løjtnant Hammer overgiver sig
- 20. juli–1. september: Anden våbenhvile
- 30. oktober: Fredsslutning i Wien
- 16. november: Ratifikationerne udveksles. Jylland rømmes

Minder fra Kosel præstegård

Ved Holger Jacobsen

Arcadia Baadh, præstedatter nede fra Kosel, der senere blev gift med herredsfoged og borgmester Richard Conradt Ekerøth, Ringkøbing, senere Middelfart, holdt som ung frue i Middelfart et foredrag om sine oplevelser i Kosel omkring krigen 1864. Manuskriptet dertil er bevaret og har ikke tidligere været trykt, men bringes nu her i det nedenstående.

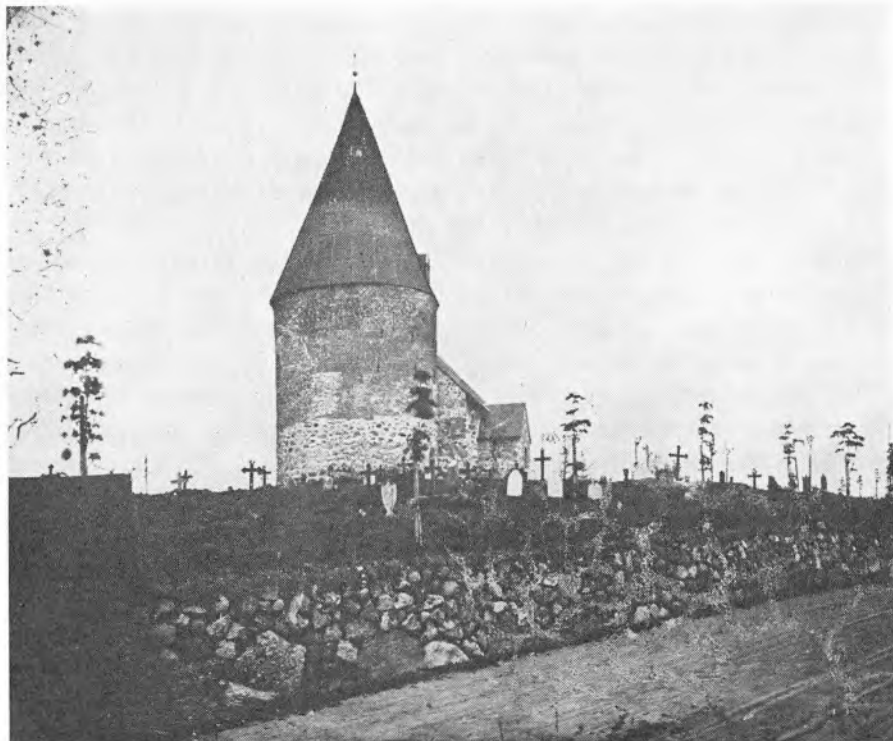
I.

I året 1853, da den danske regering tilsyneladende havde bragt ro og orden i Sønderjylland, blev flere unge danske teologer ansat i embederne dernede. Blandt disse var min fader, pastor Baadh. Han udnævntes til præst i Kosel og påtog sig den pligt at prædike paa tysk og føre hele embedet på tysk, da Kosel pastorat udelukkende var beboet af tysktalende. Almuen talte plat-tysk, de fine højtysk. Kosel pastorat gik ud til Slien, og Mysunde, som kun laa en fjerdingvej fra Kosel, hørte til fars pastorat. Far var den sydligste danske præst, den eneste danske præst syd for Slien. Forholdene var ikke hyggelige. Befolkningen var forbitret over at skulle have en dansk præst, men i løbet af meget kort tid vandt far og mor befolkningen og tilbragte en god og lykkelig tid hernede.

1863 blev skanserne ved Mysunde færdige, i det mindste hvad man kaldte færdige. I august kom der meddelelse om, at kong Frederik den syvende med sin hofstat ville inspicere skanserne. Fars nabopræst, pastor Rottbøl i Brodersby, på den anden side af Slien kom over og bad far tage med ned og hilse på kongen, så var der dog to danske præster til stede. Far erklærede, at han ville kun derned, når han kunne tage sin kone og sine børn med, og således blev det. Mor ville ikke hilse på grevinde Danner. Mor havde nemlig boet i Frederiksborg før sit ægteskab og kendte således grevindens meriter ud og ind, men ville så sammen med os børn se på stadsen, medens far hilste på kongen. Jeg havde i en krog af stuen hørt fars bestemmelser, og afsted susede jeg ud til min fire år ældre søster og fortalte, at vi skulle se kongen med guldkrone på og scepter m. m. i hånden og med purpurkåbe. Min søster mente ikke, at han rejste rundt i den dragt, men jeg var sikker på, at han skulle iføres sligt oppe på skanserne.

Næste morgen mødte den gamle kaleshevogn og afsted rullede vi. Min søster og jeg i helt nye kjoler. Jo, jeg følte mig. Jeg skulle se kongen!! Vi kørte ind i Mysunde kro. Far gik op i skanserne med pastor Rottbøll, begge

i ornat. Dernede var præsterne ved alle lejligheder i ornat. Ved visitatser sad de til bords i ornat. Ja, jeg har i præstegården set en pastor Lundt smøge ærmerne op på sin præstekjole og skære for. Præstekjolen havde ikke de stive vinger, som præsterne har her, og som pibekraven hviler på. Pibekrave havde de ikke, derimod en bladkrave, to små blade ned foran, de hed »fipchen«. Mor, Anna og jeg stod i krodøren og afventede at færgen skulle komme over til Mysunde fra Brodersby. Færgen blev trukket over med håndkraft. To mand havde en bæresæle over den ene skulder og i den var et armtykt reb gjort fast. Når man var kommet midt på Slien, kom tovet til syne over vandet og strammedes da mere og mere. Tovet lå på bunden af Slien, meget dyb var den næppe på det sted, som var det smal-leste. Så med eet så vi det blinke og stråle i det varme solskin i uniformer og sabler m. m. og færgen gled over til os med kongen og hans følge. Efter landstigningen begav de sig op imod skanserne; efter min mening havde de frygtelig fine damer med. Da toget var ud for os, brød pludselig en dame ud og for til min store forskrækkelse om halsen på min mor med det udbrud, »men Laura, står du her«? Det var en frøken Arntz fra Frederiksborg, som, da hun ved sin faders død, var eksistensløs, havde foretrukket at blive hofdame hos grevinden i stedet for at spise nådsens brød hos sin broder. Efter en varm omfavnelser og efter at have fået mor til at love at komme op i skanserne og om muligt at få en passiar med hende om gamle dage i Frederiksborg, skyndte hun sig ind i toget igen. Vi gik så også op på den store plads mellem skanserne og så alle skolebørnene stillet op fra de forskellige landsbyer i omegnen for at hilse på deres konge. Anna og jeg slugte jo alle de uniformerede herrer med øjnene, men hvor var kongen? Jeg så ingen, som svarede til mit fantasibillede. Frøken Arntz fik straks øje på mor og til mors rædsel præsenterede frøken Arntz min mor og os for grevinden, der opfattede, at mor var der for at hilse på hende og derfor var ganske overordentlig elskværdig. Med et råbte grevinden: »Frederik, Frederik, kom herhen, her er fru pastorinde Baadh fra Kosel med sine småpiger,« så kom der en meget svær mand hen til os med en lille hue på hovedet med kvast i og lyseblå tarvelig uniform. Jeg syntes, at han lignede en tyk gendarm — og så var det kongen. Han var meget elskværdig og udspurgte min moder om forholdene i Kosel o.s.v. Så forsvandt han hen til skolebørnene, som jo ikke forstod et ord dansk. Grevinden kaldte på en lakaj og bød os kaffe. Det var et stort, men vanskeligt øjeblik at stå op og drikke kaffe og spise kager til. Min søster tabte sin teske. Vi så på hinanden, for bukke sig efter den med en fuld kaffekop i hånden, det turde vi ikke, men så tog mor den i en fart op, men på Annas kjole kom der en plet, som aldrig ville gå helt af, og den hed, så længe kjolen eksisterede, »grevindepletten«. Kongen var yderst tilfreds og gik fra skanse til skanse. Jeg var listet hen bag ved ham. Da han ville ned af en ganske vist noget

Kosel kirke.

Rundt om i Sønderjylland ser man mindstene for de danske soldater, der faldt i de slesvigske krige; de fleste ligger begravet på landsdelens kirkegårde, men mange grave med en, to, ti eller måske femten ligger ude i landet, ved gårde og veje, langs hegn og diger og i skovenes udkanter. På de spredte sten ser man kun yderst sjældent et navn fra den erobrende hær – prøjserne foretrak grave på kirkegårdene. Efter slaget ved Mysunde den 2. februar, hvor de mistede 191 mand, blev de faldne begravet af den dansksindede pastor Baadh på Kosel kirkegård.

stejl lille trappe, så kaldte han på to lyseblå gendarmere, lagde en hånd på hver af dem og gik ned ad trinnene, idet han sagde, »det er sku en satans trappe, lille børn«. Jeg stod himmelfalden, for jeg vidste jo, man måtte ikke bande, og så, at kongen kunne tale så simpelt. Ja, jeg fik et andet indtryk af kongen som virkelighed end som kongen var i min drøm om, hvordan en konge så ud og var. Far og pastor Rottbøll og flere andre herrer spiste frokost med kongen i en stegende solhede, og to soldater skiftedes til at holde paraply over kongen for solen. Henad eftermiddagen rejste kongen med følge tilbage til Lyksborg, hvorfra han var kommen. Ikke længe efter blev han syg og en dag i efteråret, da jeg legede inde i spisestuen, kom fars og mors bedste venner, herredsfoged Blaunfeldts fra Flekkeby kørende meget hurtigt op for døren. Jeg gik ud i forstuen, og far og mor kom samtidig ud fra dagligstuen. De stod hurtigt ud af vognen, var blege og stive i ansigterne. De sagde ikke »god dag«, men jamrede, »kongen er død, kongen er

død«. Mor sagde ganske stille: »så får vi krig«. – De stod lidt og talte sammen. Ind i stuerne ville de ikke. De kørte så af sted igen. I december fik vi dansk indkvartering. Den højeste militær over den deling, der var indkvarteret i Kosel og omegn, boede i præstegården. Den, vi havde længst, var en stor original, en major Mathiesen. Han var i besiddelse af en vidunderlig ro, kendte ikke ordet bange, havde selvfølgelig været med i 1848, men erklærede, at fjendens antal den gang var kun lille i sammenligning med den magt, vi skulle kæmpe mod denne gang. Hans adjutant var en løjtnant Gerlach, en søn af den general Gerlach, der senere en kort tid førte overkommandoen over den danske hær. Vi havde majorens og adjutantens oppassere og heste i kvarter. Jeg husker, at jeg en dag stod ude i folkestuen og hørte majorens personlige oppasser og hans hestepasser skændes om, hvem der havde det værst. Tilsidst udbød Søren (den personlige oppasser): »Jeg vil hellere passe 10 heste end majoren«. Der gik skildvagt ude i haven frem og tilbage ude foran chefens kvarter. Det fandt vi børn meget morsomt, og særlig jeg skyndte mig op om morgenen og ud i haven i den bitre kulde og fulgte gravitetisk op og ned med skildvagten både formiddag og aften. Jeg konverserede ham ivrigt og han svarede og fortalte mig både det ene og andet, skønt det absolut ikke hørte til reglementet, at skildvagten gik op og ned og snakkede med en lille pige, blandede majoren sig aldrig i det. Han lod, som så han det ikke. Jeg foretrak enkelte skildvagter for andre. Den, jeg særlig satte pris på, puttede jeg kager i lommen til og gav ham dem. Han gnavede lystigt løs på kagerne, mens vi travede frem og tilbage. Om søndagen samledes officererne fra de omliggende herregårde og landsbyer til middag i den danske præstegård. Det var fornøjelige timer. Der blev sunget og passieret, og alt så så fredeligt ud, trods de sorte skyer i baggrunden. Blandt de unge officerer, jeg særligt husker, var løjtnanterne Kluheim og Bache. De boede på en tysk herregård og smuttede mindst et par gange om ugen ned i præstegården, hvor der i mørkningen gaves kaffe og småkager i dagligstuen til hvem, der kom på besøg. En aften temmeligt sent kom disse to løjtnanter. Kluheim satte sig lige for bordet og passierede løs. Bache satte sig tilbage i stuen. Da mor ville have ham til at flytte hen til bordet, vægrede han sig. Kluheim lo og fortalte, at Bache skjulte sine støvler. Da de i mørket kom til Kosel å, troede de efter Baches anvisning, at nu var de på broen over åen og plump, plaskede de i vandet. Bache vandrede så først i mørket til den ene side, kom tit i vandet, så vendte de, og fandt endelig broen. Svovlstikker havde de ikke med, og nu sad Bache og skjulte sine støvler og skammede sig over at have ført Kluheim ud i åen.

Major Mathiesen talte med tysk accent. Det var meget almindeligt, at familier, f. eks. i Flensborg, talte tysk, men var varme danske patrioter. Til en sådan familie hørte Mathiesen. Han havde det mundheld at sige

meget ofte: »man kan jo ikke vide det«. Han kunne slet ikke sige det bløde danske d. En aften sad han i sofaen og spillede kort med mor, far og tante Fanny. Jeg sad ved siden af ham. Så viser han mig kortene og siger for spøg: »Hvad mener du, jeg skal spille?« Hvortil jeg med hans betoning svarede, »man kan jo ikke vide det.« Det løb mig koldt ned ad ryggen, da jeg mødte fars blik, det spåede en lussing, hvad jeg også senere fik. Majoren tog det yderst elskværdigt og lo ad mig. Sidste officersmiddag vi havde, var adjutantens far, general Gerlach bedt med. Han boede i Brodersby præstegård nord for Slien. Jeg husker, min far spurgte major Mathiesen, om der var noget til hinder for, at en theologisk kandidat Leth, som var med som frivillig, og som kun var korporal, og som daglig kom i præstegården, var med til middagen sammen med generalen. Mathiesen erklærede, at han påtog sig ansvaret, hvis generalen skulle komme med hentydninger. »Sandelig om korporal Leth skal snydes for sin præstegårdsmiddag.« Leth sad så i sin korporalsuniform nede ved den modsatte bordende, så langt fra generalen som muligt. Senere spillede generalen kort og tog først hjem kl. 3 om natten. Mor fortalte, at da de endelig fik generalen af sted, så far temmelig gnaven ud, men det forsvandt som dug for solen, da majoren kort bemærkede, idet vognen med generalen forsvandt: »Den indgang var en smule lang,« hvorpå han takkede far og mor for den fornøjelige dag. Næste morgen kom en korporal styrtende gennem spisestuen, hvor jeg sad og læste, og råbte: »Preusserne er gået over Ejderen.« Videre for han rundt i hele præstegården. Jeg fandt far og mor stående stive og stille i dagligstuen, da døren langsomt og roligt gled op og major Mathiesen trådte ind. »Ja, kære fru Baadh, det gør mig meget ondt, at Preusserne ikke ventede til i morgen, fruhen havde jo lovet mig min yndlingsret i dag til middag, sagovælling med store gryn. Jeg skal afsted nu med det samme, men man kan jo ikke vide det, måske kommer jeg til min vælling.« Hans store uanfægtede ro virkede storartet og bedre orden blandt sine soldater havde vist ingen. Alt blev ordnet i ro, og i løbet af meget kort tid, drog alle vore kære Jenser afsted syngende »Dengang jeg drog afsted«, kække, frejdige og friske. Med tunge hjerter satte vi os senere på dagen til middagsbordet og spiste majorens vælling, som vi kaldte den. Vi havde ikke rejst os fra bordet, da pludselig major Mathiesen holdt uden for døren, kom ind og sagde, »må jeg så få min vælling?« Han sad roligt til bords, spiste to store tallerkener, medens han passiarede. Blandt andet sagde han: »Muligvis bliver jeg taget til fange, medens jeg sidder her. Det ville jeg dog meget nødig.« Han gav sig tid til at trykke os alle i hånden og klappede den til farvel, så svang han sig på sin hest og nåede i god behold Mysunde. Et kvarter efter majoren var reden bort, kom løjtnant Gerlach sprængende i fuld galop og spurgte efter majoren. Han rystede, da han kom ind i stuen, og mor og tante Fanny stoppede varm mad i ham, han havde intet fået siden om morgenen. De

madede ham ligefrem, så galoperede han af igen. Knap en halv time efter mødte de første Preussere, lasede, forsultne og fortvivlede. De bad om lidt at spise, og mor, der ikke kunne lade være at se medmennesker i dem, som overensstemmende med sandheden var fortvivlede over at skulle op i det fremmede land, hvis befolkning de ikke havde det mindste imod, gav dem noget at spise, hvad de takkede så ydmygt for. Under den danske indkvartering fik mor de soldaters brød, som boede hos os, de var bleven afleveret et par dage før den 1. februar, og jeg husker så tydeligt tante Fanny, gamle frøken Hindberg, stå omringet af tyske soldater, skærende vore kære Jensers brød op til dem, medens af og til tårer listede sig ned ad hendes kinder. Næste morgen, den 2. februar, da jeg var kommen op, søgte jeg efter mor og fandt hende og tante Fanny stående ved vinduet i gæstekammeret ovenpå, hvorfra man kunne se landevejen, der førte fra Flekkeby chaussee ned til Mysunde. Der var som en bevægelig sort linie, der aldrig fik ende. De havde en mængde små kanoner med. Vore kanoner, som jeg havde set på skanserne, lige før februar, på spadseretur fra Kosel til Mysunde skanser, var meget, meget større.

Ikke længe efter løsnedes de første skud. Vi kunne ikke se selve skanserne, men vi hørte hver geværsalve, og da vi senere sad nede i stuen, hørte vi den store forskel på Preussernes feltkanoner, og da vor første kanon blev løst. Vi troede ruderne var gået i stykker, sådan klirrede de. Dagen efter fandtes en af de danske kanonkugler mellem kirken og præstegården. Til den første kanons affyring knyttede sig den sørgelige skildring, at da den på en for fjendernes kugler meget udsat plads skulle affyres, blev en soldat beordret hen til lunten. Han blev skudt, da han trådte derhen. Nummer to soldat ligeså, så trådte Kluheim frem, blev skudt. Han var den første danske officer, der faldt, så trådte kaptajn Hertel frem, en meget lille og spinkel mand. Han gik fjendens kugler oven over, og han fik sat lunten til.

Henad eftermiddagen kom af og til preussiske soldater. De troede, vi var tyske og meldte, for at glæde os, at nu havde de taget en skanse fra danskerne, men senere, da slaget var endt, kom Preussere ind i folkestuen, sank ned på bænken og sagde modløse, at de havde tabt. Danskerne var så tapre. Det var umuligt at tage Mysunde fra dem. Så så og hørte vi vognene med de sårede fjender komme ude på vejen fra Mysunde. Jeg husker, hvor langsomt og dumpt det lød. Vi stod ved vinduerne, og troede hele tiden, at vognene drejede om ad alleen ned til præstegården, og at de ville tage vor store havestue til lazaret, dog det blev vi forskåned for. De tog skolen, og vi fik 7 læger i kvarter samt over 20 menige Preussere, som lå på halm ude i loen.

Jeg husker, at allerede første aften vidste lægerne, at far var dansksindet, og da der blev skænket dansk akvavit for dem, de forlangte brændevin, så turde den ældste læge ikke drikke, før far først havde drukket. Han

Jeg stod ved et aabent Vindu, og pludselig kom Løjtnant v. U. forbi. Han indledte straks en Samtale med mig, hvilken jeg saa ledte hen paa Politiken og den uretsfærdige Krig, de havde paaført os. Han vilde naturligvis forsvare den, men formaaede det kun daarligt. Imidlertid havde hans Kaptajn staaet i Nærheden, hvilket jeg ikke vidste; pludselig traadte han frem ved Siden af Løjtnant v. U. og gav sig til at svare for ham for at hjælpe ham imod min Paastand. »Ah,« udbrod jeg, »Hr. Kaptajnen vil hjælpe sin Løjtnant. Det er to imod en ligesom hele Deres Krigsførelse, to Stormagter imod en lille.«

(Karl Larsen: Under vor sidste Krig. Brev fra en 26-aarig Lærerinde.)

troede, at far havde kommet gift i flasken. De sårede Preussere led ganske frygteligt, idet de gennemgående var skudt i ryggen ved tilbagegangen fra Mysunde. Antiseptisk behandling kendtes ikke dengang og hvile kunne de ikke få. Jeg husker, at jeg blev sendt et ærinde hen til degnen, skolelæreren, efter slaget, for far. Jeg så mig sky omkring og så, hvor blodet løb hen ad rendestenen. Blandt de preussiske officerer, som faldt ved Mysunde, var en ung grev Groeben. Nevø af flagadjutant Groeben hos kong Wilhelm. Han kom ind i præstegården og bad far om at begrave nevøen førstkomende fredag på Kosel kirkegård, samt tage den unge officers uniform, sabel og pikkelhue i forvaring. Far sagde, at det skulle han gerne gøre, men da han var dansk, ville han bede grev Groeben om en skriftlig udtalelse om det hele, både begravelsen og opbevaringen, da fremmede Preussere muligvis kunne finde det mistænkeligt at finde en blodig officersuniform gemt i præstegården. Far fik dokumentet med det grevelige segl under og gemte det. Derpå gik far med den ældre greve hen i skolens udhus, hvor den unge greves lig lå, og han blev afklædt, derpå lagt i en kiste. Jeg tror sikkert i en af fars skjorter. Uniformen m. m. blev gemt i mors linnedskab. Jeg husker, hvor jeg ængstelig stod og så efter pakken, når jeg med mor stod og tog noget ud af linnedskabet.

Aftenen efter Mysundeslaget måtte far begrave en mængde døde Preussere. Der blev gravet en fællesgrav, og der blev de lagt ned indsvøbt i deres kapper. Det var klart måneskin. Vi stod ved spisestuevinduerne og så far stå ved den store fællesgrav. Et skridt tilbage stod degnen og ellers var graven omgivet af Preussere med deres pikkelhuer på. Jeg husker det øjeblik, da far vel bad Fader vor, at alle pikkelhuerne fløj af.

Jeg hørte Preusserne næste dag rose den danske præst for hans smukke optræden ved den lejlighed.

Torsdag morgen fik vi en oberst Goltz i kvarter. Straks han kom, tog han far med ind i stuen og sagde, at far var bleven beskyldt for at have stukket en fane ud af kirketårnet, havde signaliseret til de danske i Mysunde, og derfor havde de danske sejret. Far tilbageviste anklagen som lutter opspind, men obersten arresterede far med de ord, at en forræder havde de allerede skudt, og far blev den næste. En korporal og en soldat, begge med

ladte geværer, skulle føre far til Himmelmark, hvor kronprins Friedrich Wilhelm residerede. Det var flere mil borte. Far spurgte, om der var noget til hinder for, han kørte derned i sin egen vogn med ovennævnte vagt. Det var der ikke, men ved mindste tegn på, at han ville springe af vognen, ville han blive skudt øjeblikkeligt. Der blev smurt mad, og kort tid efter kørte far afsted med korporalen ved siden af sig og en soldat på bukken, begge med ladte geværer. Mor var ganske stille og bleg, fik instrukser af far, om hvordan hun skulle bære sig ad, hvis han blev skudt, se hurtigst muligt at komme til København med os andre, så kørte far af ganske sikkert med meget tungt hjerte ved at efterlade os ene kvinder i fjendevold. Op ad formiddagen så mor Preusserne gå og dingle ude i gården, så havde de stjålet fars vin og gjort sig tilgode dermed. Mor skyndte sig ud til sin kælder. Ganske rigtig, den stod helt åben, og en stor Preusser kom op ad trappen med en stor kurv fyldt med proviant, flæsk fra saltkammeret m. m. Mor tog kurven fra ham og skældte ham ud på dansk, og den store soldat flygtede ud i gården. Så lukkede hun sin kælder og puttede nøglen i lommen, hvad hun havde forsømt om morgenen af bekymring for far. Derpå gik hun ind til obersten og sagde, han skulle skaffe fred og orden i huset. Han forsvandt og kort efter kom han igen, bukkede og meldte, at nu var der ro og orden i gården, og den varede ved. Så gav obersten sig til at tale om krigen og med et i sin ivrighed slog han med knyttet næve ned i klaveret, så strengen sang, idet han sagde, at det var altsammen Halls og Orla Lehmanns skyld. De vi senere sad ved middagsbordet, hørte jeg en vogn komme, sprang til vinduet, og derpå med et dansk »far«, ud af døren. Det var den gamle kalechevogn, der bragte far og hans to soldater tilbage. Alle stimlede vi sammen om ham. Jeg husker, at mor græd af glæde. Da jeg vendte mig, stod oberst Goltz omtrent blå i hovedet af arrigskab. Han så ud, som om han ville kvæle far med det samme. Så bad far obersten om en samtale under fire øjne, og lidt efter kommer far over i spisestuen til os, medens alle officererne og lægerne gik over i dagligstuen. Forstuen var mellem disse to stuer. Så fortalte far. Han og hans to ledsagere var kommen til Himmelmark uden at bede undervejs, da far helst ville videre straks. Begge soldater havde på henturen, da far altså var deres fange, været overordentlig hensynsfulde og elskværdige, havde hele tiden spurgt far, om hans ønsker med hensyn til turen. Da de kom til Himmelmark, gik far med sin vagt op af trappen ind i forstuen, hvor en del officerer sad. Han bad om at måtte hænge sin kappe dernede, hvad der blev tilstedt, hvorpå han gik op på første sal til prinsens adjutant stadig med en soldat på hver side. Disse afleverede oberstens rapport.

Adjutanten læste den og foreholdt far den rejste sigtelse. Far erklærede, at han var fuldstændig uskyldig og meget ked af at blive ført fra sit hjem og særlig ked af netop den dag at blive ført bort, da det forhindrede

ham i at opfylde et løfte, han havde givet fløjadjutant hos kongen, grev Groeben, idet han havde lovet at begrave den unge grev Groeben næste dag på Kosel Kirkegård, og for at Adjutanten kunne se, at det var sandhed, så var fløjadjutantens egenhændige skrivelse her. Adjutanten tog og læste grevens dokument, derpå vinkede han til soldaterne, at de kunne gå, bad far sidde ned, hvorpå han forsvandt ind til prinsen. Noget efter kom han tilbage både med grevens skrivelse og med et andet dokument, hvoraf det fremgik, at man ikke fandt anledning til at arrestere pastor Baadh, og at herefter enhver preussisk officer havde at beskytte pastoren og hans familie mod enhver overlast, herunder kronprinsens segl. Dernæst beklagede adjutanten, at pastoren var blevet ulejliget, og at pastoren straks kunne køre hjem. Soldaterne kunne gå. Far erklærede så, han ville tilbyde soldaterne at køre med, men ladningen skulle tages ud af geværerne. Da far kom ned i forstuen til officererne og spurgte om sine ledsagere, fortalte de smilende, at de var udenfor, de hjalp far kappen på og fulgte ham til vogns, og soldaterne var umiskendelig glade og tilfredse over turens udfald og himmelglade over, at fader ville lade dem køre med sig. Maden, far havde med, gav han soldaterne, og disse passiarede, og hjemturen var betydelig gladere end udturen. Siden den dag opholdt vi os allesammen i spisestuen, og skønt de preussiske officerer stadig indbød far til at komme over i dagligstuen, gjorde han det ikke. Næste dag begravedes den unge greve under stor deltagelse efter militær skik. Far og mor havde gennem danske præstefamilier nord for Slien, der næsten daglig passerede Kosel på vej over Eckernførde til København hørt, at Dannevirke skulle forlades, og når vi hørte en eksplosion af krudt eller lignende, så var det tegnet. Far var den sidste danske præst, der blev tilbage, og den daglige stemning var bedrøvet og mat. En dag, vi sad og krøb sammen i vor eneste opholdsstue, hørte vi pludselig en smuk musik ovre i dagligstuen, vi gik derover, ikke far, og der sad en preussisk officer og spillede på klaveret, som ikke var bleven rørt under krigen. Han spillede melankolsk og vemodig musik, som så vidunderlig passede til stemningen. Vi satte os omkring ham og hørte på ham. Den elskværdigste preussiske officer, vi havde indkvateret, var en polak, som hed Cawalzinsky. Han stillede sig midt i stuen og sagde til mor, nu skulle hun se, hvor hendes landsmænd havde ment det godt

Således kom et par præussiske kyrraserer onsdag den 10. februar til Felsted, og red ind på gårdspladsen hos Tammes, hvem de truede med spændte pistoler og spurgte efter de danske forposter. Hvor langt de var herfra.

Tammes kunne ikke ret meget tysk, men svarede kort: »Fünf minuten!« Denne oplysning havde en overraskende virkning på de tapre præssere, der gjorde kort omkring, og red i galop bort den samme vej de kom fra.

Men de danske forposter stod en hel mil længere østpå.

(Th. Kaufman)

med ham. En kugle havde taget spidsen af pikkelhuen, en var løben ned af sablen og havde lavet en bule i den og flænget hans frakke, en kugle havde truffet et etui i hans brystlomme. Det var altsammen sket ved Mysunde. Han sad om aftenen og talte dansk for mor og tilsidst sang han den tapre landsoldat. Han gjorde, hvad han kunne for at oplive os, men det lykkedes ikke. Om natten sad der vagt i dagligstuen. Officererne sad omkring bordet derinde og vågede, for de var meget bange for de tapfern Dänen. En nat vågnede vi ved et brag inde i dagligstuen. Mor for ud af sin seng, greb en vadsæk med lidt tøj og fars værdipapirer, som han hver aften havde med sig ind i sovekammeret, både far og mor troede præstegården brændte, så hørte vi en befriende hjertelig latter inde fra officererne, så blev alt stille. Næste dag fik vi så at vide, at det var en løjtnant Suadecani, som var falden i søvn og drømte, at danskerne overfaldt præstegården, da han vågnede, var han sådan inde i drømmen, at han foer op, væltede den store lænestol, han sad i og råbte, »die Dänen kommen.« Det var blind alarm. Kort tid efter vågnede jeg atter en nat, hørte stærke knald og hørte mor sige til far. »Nu går de fra Dannevirke.« Hun græd og vi børn græd med. Næste dag hørte vi så også, at Dannevirke var forladt. De preussiske tropper blev så trukken bort fra Kosel og drog nordpå og bagefter kom noget sammenløbet slesvigholstensk pak, som var meget mere ondsindet end Preusserne, der var under god disciplin. Så kom der en dag bud fra kirkerådet for Kosel pastorats forskellige kommuner, at de gerne ville møde i præstegården og tale med far.

Da mødet blev holdt, var jeg uartig nok til sammen med min søster at placere mig ved nøglehullet, som vi skiftedes til at benytte. Vi stod i en lille gang bag ved spisestuen. Der hørte vi, at far blev spurgt, om han ville aflægge ed til Preussen, så at han kunne blive i sin menighed, hvad de alle var enige om at bede ham om, men far sagde bestemt nej. Han havde aflagt embedsed til den danske konge og kunde aldrig blive tysk undersåt. Derpå blev der så talt om hans afsked og rejse. Han forlangte i ro at ordne sine sager. Hans trofaste menighedsfæller var bedrøvede over hans beslutning og tog bevæget afsked med ham.

Næste dag kom en tysk herregårdsmand, en kammerjunker Wedderkopp. Han og hans frue tilbød far, at når møblerne i præstegården var indpakkede, så ville han afhente dem og opbevare dem på sit gods Eschelsmark, og han tilføjede, at da far jo vidste, Wedderkopp var Slesvigholstener, så stod vore sager sikkert hos ham. Om eftermiddagen kom en tysk herremand Leisching fra sin gård Malhorst og sagde til min far og mor, at den dag de skulle rejse, ville han sele sit køretøj, da vejen fra Kosel til Kiel var alt andet end sikker for danske flygtninge. Jeg husker, at far og mor rørte modtog hans tilbud og kunne ikke lade være efter hans bortgang at tænke på, at det var Leischings ømme sted den fine nye lukkede vogn med

lyseblå silkegardiner for vinduerne og med 2 smukke skimler for. Han ville ellers aldrig have sit køretøj ud i mindre godt vejr og på lange ture.

Afrejsens dag oprandt, og vi kørte i Leischings fine nye ekvipage. Det viste sig at være en god kærlighedsgerning mod os; da vi nemlig bedede på vejen til Kiel og var ved at køre videre, kom en flok unge tyskere, smed sten mod vognen og råbte, at det var danske flygtninge, men vor besindige kusk sagde, at de kunne da se, at det var Leischings køretøj, og han var en god tysker, vidste de. Så slap vi afsted og nåede Kiel. Derfra kørte vi med toget til Altona. Derfra med vogn til Hamborg. Den gang var der ingen bane mellem Hamborg og Altona. Næste dag videre fra Hamborg til Lybæk, hvortil vi kom langt hen på eftermiddagen. Far fik opspurgt en omnibus, der var lejet af folk, som skulle over Østersøen. Man skulle nemlig køre fra Lybæk til Travemünde. Derfra gik så svensk skib til Malmø, og dette gik så igen fra Malmø til København. Da vi næste dag stod op i omnibussen, var der samlet en hob urostiftere omkring vognen. Der blev atter råbt, at det var danske flygtninge og stene blev kastet efter os. En rude raslede itu, men afsted gik det så uden ophold til Travemünde. Der blev på den første del af køreturen ikke sagt et ord. Da vi var kørt halvvejen, var der pludselig en stemme, som på dansk sagde: »jeg tror luften er ren herinde.«

Så var det lutter danske flygtninge, og så blev der talt ustandseligt, til vi atter i Travemünde fik tysk mundkurv på. Sejlturen over Østersøen var frygtelig. Det var hård frost. Vandet slog over skibet og frøs med det samme, søsyge var alle passagererne med undtagelse af far og mor. Om aftenen nåede vi endelig Malmø, forkomne og elendige, og næste morgen sejlede vi ind på Københavns red.

De Ildesindede i Vyck troede, vi flygtede, og nu skulle Scandalen begynde. Under Paa-skud af at yde Beskyttelse mod Pøbelen, blev det første slesvigholsteenske Flag heist paa en privat Flagstang ved den Søofficeers Bolig, som var Næstcommanderende paa Flotillen. Dette Exempel blev fulgt af Naboerne, og de slesvigholsteenske Flag vilde hurtig have udbredt sig over hele Vyck, dersom ikke min Hustru – som hele Tiden havde forstaaet at holde Folks Mod oppe, naar vi andre var fraværende, strax hun saae det, havde heist et stort Dannebrog paa Krydsværnets Flagstang i Byens sydvestlige Hjørne, thi det bragte »Wühlerne« ud af deres Feiltagelse.

(Kaptajn Otto Chr. Hammer: Vesterhavsværnets Forsvar i Aarct 1864)

TØNDER APOTEK BLEV SOLGT I 1864

Af Hans-Iver Toft

I året 1864 handlede et apotek i Sønderjylland, og det var »Store Apotek« i Tønder.

Der knytter sig til denne handel den særlige omstændighed, at privilegiet blev udstedt af »Den kaiserlig Østerrigske og kongelig Preussiske Øverste Civil-Øvrighed i Hertugdømmet Slesvig«.

Datoen for udstedelsen af privilegiet var 4. maj 1864 i Flensborg, altså er det sket hurtigt efter underskrift af købekontrakten 15. apr. 64, når man betænker, at visitaterne blev nyordnede den 13. juli 1864, den slesvig-holstenske medicintaxt indført 1. november 1864, mens den preussiske farmakope først fik gyldighed fra 15. juni 1868.

Bevillingen blev berigtiget senere ved indbetaling af gebyr til Kiels universitet.

Sælger var Andreas Volkmar Ørnstrup, født 1829 i Svendborg; han havde købt i 1855 for 38.000 Rdl.

Køber var Hendrik Augsburg, født 1825 i Middelfart. Han havde oprettet apotek i Keitum på Sild, men opgav dette til fordel for »Store Apotek« i Tønder. Aftale om overtagelse må være sket omkring 1. januar 1863, fra hvilken dato sælgeren er forpligtet til at opretholde et vist varelager (§ 2 i købekontrakten). Købekontrakten er dateret 15. april 1864, skrevet i Tønder.

§ 1 i købekontrakten lyder i uddrag: »sogenannte Grosse Apotheke, namentlich dass mit nr. 44 S. O. Quartier bezeichnete Haus nebst Garten, Stall, Laboratorium und sonstigen Gebäuden . . . namentlich den Öfen, allen zur Antrittszeit vorhandenen Apothekes Waren und sämtlichen zur Apotheke gehörigen Inventargegenständen und Utercilien, dem Apothekerprivilegium, dem Kirchenstuhl . . .«

Betaling er aftalt i »Schleswig-Holsteinische Courant«.

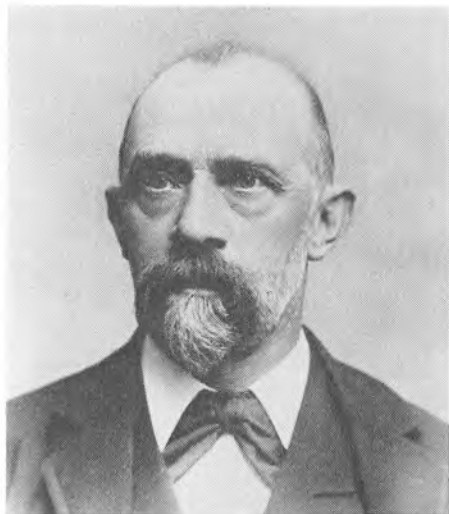
Det er ejendommeligt, at privilegiet nævnes så sent, når man sammenligner de aftalte priser:

1. hus med tilbehør	20.625 mark
2. inventar	5.625 mark
3. privilegiet	60.000 mark

Kirkestolen er nævnt i købekontrakterne gennem århundreder, dog sidste gang i 1877, da Haastrup overtager apoteket.

Renterne skal af køber sendes omkostningsfrit til sælger, så længe denne opholder sig i kongeriget Danmark eller hertugdømmerne Slesvig-Holsten og Lauenborg.

Justitsråd og amtsrådssekretær Fr. C. A. Friis
(fot. Hermann, Svendborg, 1901).

Februardage i Tønder 1864

Dagbogsoptegnelser af
Frederik Carl Alexander Friis

Ved Peter Kr. Iversen

Forfatteren af de dagbogsblade, der gengives på de følgende sider, er født ca. 1840 i nærheden af Eckernførde i Langholt, Vabs sogn, hvor hans fader Chr. Ludv. Friis var lærer fra 1837–1873. Faderen kunne tale dansk, men skrev ugerne og ikke særligt godt dansk. Til sønnen skrev han altid på tysk. Men han var dansk af sindelag og boede som gammel mand hos sønnen i Svendborg, hvor han døde i en alder af næsten 90 år. Sønnen, der fik uddannelse som skriver hos herredsfoged, grev L. Brockenhuus-Schack i Eckernførde, lærte, som dagbogsoptegnelserne viser, tilfulde at beherske dansk. Da greven i 1860 overtog embedet som amtmand over Tønder amt, flyttede Friis med hertil som fuldmægtig. Efter at han havde måttet forlade byen i 1864 sammen med amtmanden, meldte han sig som frivillig til den danske hær og blev senere medhjælper ved amtstuen i Nordborg. Han har dog ikke kunnet finde sig tilfreds under de ændrede statsretslige forhold, og så snart det var muligt, søgte han til kongeriget. Han fik her ved grev L. Brockenhuus-Schacks overtagelse af embedet som amtmand over Svendborg amt stilling som amtsfuldmægtig, blev 1868 amtsrådssekretær og 1879 tillige skolefondskasserer. Endvidere var han til sin død den 20. august 1901 kontrollerende direktør ved Svendborg Bank, og var i en årrække ligningskommissær, kommunal revisor samt medlem af bestyrelsen for Hjælpeforeningen, Selskabet for Tilvejebringelse af billige Arbejderboliger og Sønderjysk Forening i Svendborg. I en nekrolog omtales han som agtet og afholdt i vide kredse. Han forstod at omgås folk, og han var en stor arbejdskraft. For sine fortjenester blev han udnævnt til justitsråd.

Dagbogsoptegnelserne gengives i deres fulde ordlyd, ordret og bogstavret efter manuskriptet. Dog er der anvendt små begyndelsesbogstaver og å-tegn i stedet for aa.

1864.

Løverdag den 6. febr.

Rygtet om, at vor armee uden kamp har forladt Dannevirkestillingen og er gået tilbage til Dybbøl og Als nåede idag Tønder; stor bestyrtelse på den ene og glæde på den anden side. En deel af Wilsters brigade ventedes hertil, kom imidlertid ikke.

Søndag den 7. febr.

Uhyggelig tilstand; embedsmændene sende deres familier bort og flygte tildeels selv nordpå. Kiær, Kühnel og Lind ere reiste. Da gendsarmeriet af chefen har fået ordre til at følge med den artillerieafdeling, der idag marscherede herigjennem til Ribe og ligeledes politibetjent Olsen er fulgt med samme, er byen aldeles blottet for politi. Politimester Holm var hos greven med efterretning om, at endeel af byens borgere vilde forene dem til at opretholde orden og beskytte embedsmændene og de dansksindede borgere; de har imidlertid stillet den betingelse, at nogle »misliebige« embedsmænd blandt disse greven, fysikus p. p. måtte forlade byen. Greven besluttede sig efter Holms råd og vistnok modstræbende til at reise, og han og grevinden forlode byen efter en times forløb for at tage til Ribe, efterladende ordre til Line, jomfru Foght og mig at følge efter imorgen tidlig med en deel bagage; Ræder bliver foreløbig i byen, han og jeg sove den kommende nat i hovedbygningen. Optøierne i gaderne under anførsel af Frølich fra Ellehus toge deres begyndelse iaften, de kongl. skildter på post- og toldhusene nedrives, s. k. slesv.-holst. flag udhænges og mængden drikker og brøler »Schlesw.-Holst.«. Flygtende af pøblen fordrevne embedsmænd fra Tønning og Husum, bl. disse borgermester Goos, toldinsp., kapit. d'Origny, adjunkt Magnussen ere i dag komne herigjennem. Actuar Neckelmann og herredsfoged Christensen og fysikus Bech fra Nybøl, samt pastor Petersen fra Dedsbøl ere fordrevne af en drukken skare; på alle gadehjørner seer man en proklamation af dolzigeren til »die Schlesw.-Holst.«. Allerede igår aftes har man stormet pastor Riis Lowsons huus i Læk og tvunget ham og familie til at reise.

7. febr. *Kiær* = herredsfoged i Tønder og Højer herreder Christian Albert Kiær. - *Kühnel* = seminarieforsøger i Tønder A. M. A. Kühnel. - *Lind* = herredsfoged August Lind i Vidingherred. - *Holm* = borgmester og politimester i Tønder Johs. Heinr. Holm. - *Greven* = amtmand over Tønder amt, grev Ludv. Brockenhuus-Schack. - *Fysikus* = læge Frederik Ferdinand Ulrik, der var fysikus, d. v. s. embedslæge i Tønder. - *Line* = kammerpige hos grevinden Brockenhuus-Schack, Caroline Amalie Havlykke, dagbogsforfatterens senere hustru. - *Ræder* = amtssekretær J. G. F. Ræder. - *Frølich* = forpagter på Ellehus. - *Neckelmann* = actuar og tingskriver Harald Neckelmann i Nibøl. - *Christensen* = herredsfoged i Bøking herred H. Th. V. Christensen i Nibøl.

Mandag den 8. [februar].

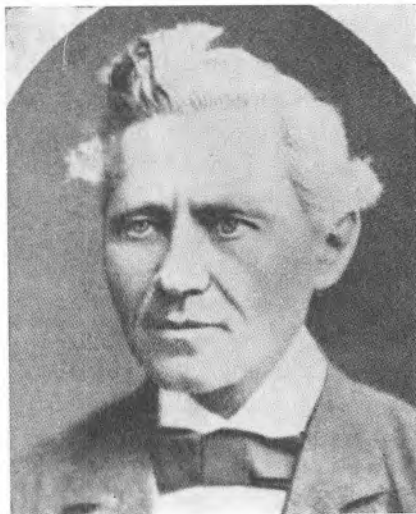
Imorges kl. 9 $\frac{1}{2}$ forlod Line, jfr. F[oght] og jeg byen og kørte til Ribe, hvor vi traf greven, grevinden og endeel af de af Sydslesvig fordrevne embedsmænd; kvarteer fandt vi hos gjæstgiver Rosenbom på Skibsbroen. Det var grevens bestemmelse at reise med grevinden til Skanderborg, medens jeg med de to andre damer og bagagen skulle gåe over Kolding til Kjøbenhavn; afreisen fastsat til onsdag.

I Tønder fandt iaften de værste optøier sted; hos Kiær, Madsen og fysikus slog man ruderne itu. Den sidstnævnte var bestemt på ikke at reise, måtte imidlertid for at forebygge videre excesser love at forlade byen den næste dag. Hage blev af pøblen tvunget til at nedtage skildtet med påskrift »Humlekærren« samt at udhenge fantasiflaget.

Tirsdag den 9. [februar].

Herredsfoged Villemoes fra Læk, med hvem jeg idag talte på Skibsbroen, har også måttet forlade sit embede. Hos ham og thingskr. Holm har der indfundet sig en folkehob med godseier Funke og nogle rendsborger advokater i spidsen. Funke har erklæret, at det var et princip ikke at tåle nogensomhelst dansk embedsmand i Slesvig, og at det souveraine folk derfor måtte beståe på, at herredsfogden og tingskriveren, hvem man personlig ikke kunde lægge noget tillast, opgave deres embeder. Man tillod dem selv at udtale, hvem de ønskede til deres efterfølgere og valgte V[illemoes] advokat Stolz og H[olm] godsfuldmægtig Hansen.

8. febr. Fysikus *Ulrik* var besluttet på at blive i Tønder, indtil en vanskelig fødsel var overstået; se dommer H. Gjessings erindringer i landsarkivet i Åbenrå. – *Hage* = gæstgiver H. H. Hage, var vært på *Humlekærren*, danskhedens samlingssted i Tønder.

Proklamationen af dolzigeren har idag fundet sted i Tønder. En vis Dreager har åbnet høitideligheden med en kort tale til den forsamlede mængde (omtr. 3–400 personer), der sluttede med et hurra for den »folkekårne hertug«. Musikken spillede derefter en koral og mængden sang psalmen »Nun danket alle Gott«. Efterat forestillingens 2'den akt »Hoch für Schlesw.-Holst.« og afsyngelsen af oprørssangen var fuldbyrdet, foretog deeltagerne i kommerschen en marsch gennem byens gader ved hvilken leilighed barber Schulz balancerede i spidsen med den schlesw.-holsteinske fane, medens hr. Frølich skred frem i togets midte med den sort-rød-gule fane.

Jeg har i dag drevet om i Ribe og kjedet mig, snart hjemme i mit Quarter, snart i Klubben. Line og jfr. Foght have den hele dag været hos grevinden for at pakke til forestående reise. Henimod aften hentede jeg dem hjem, og drak vi derefter thee i fællesskab.

Jensen, der allerede er kommet hertil igårmorges eller iforgårsaftes, reiste idag til Kolding. Han havde i søndag aftes fået »skræk i knågerne«, som man siger i Tønder og havde forladt byen uden penge og andre klæder end han havde på kroppen.

9. febr. *Villemoes* = herredsfoged i Kær herred Alfr. Th. Villemoës i Læk. – *Holm* = tingskriver i Kær herred Chr. Holm i Nibøl. – *Funke* = godsejer N. Funcke, Fresenhagen, der var suppleant som stænderdeputeret. – *Stolz* = advokat og notar i Læk Jac. Peter Stoltz. – *Dolzigeren* = den slesvig-holstenske tronprætendent, prins Friedrich af Augustenborg. Dolzig er et gods i Brandenburg, nær Sommerfeld, som han ejede. – *Dreager* = destillatør Dreger; jvfr. Sønderjyske Årbøger 1929, s. 195. – *Schultz* = en fra Tønning stammende barber Johann Caspar Schultz, der fik borgerskab i Tønder 1832. – *Jensen* = formentlig seminarielærer Julius Nicolai Jensen. – *Sarauw* = herredsfoged i Lø herred Ernst Sarauw i Visby. – *Marcussen* = birkefoged i Løgumkloster birk m. v., kancelliråd Jørgen Marcussen i Løgumkloster.

Onsdag den 10. [februar].

Efter megen vrøvl fik jeg endelig imorges vor store bagage til posthuset og os selv i en til Kolding bestemt vogn; greven og grevinden forlode Ribe noget tidligere end vi; efterat vi havde kjørt nogle miil på veien til Kolding, mødte vi imidlertid greven, der havde fået skrupler over at have forladt Tønder og nu havde besluttet at vende tilbage. Line og jfr. F. måtte reise videre til Kolding og grevinden skulle blive i Ribe; naturligviis fulgte jeg grevens opfordring om at reise med til Tønder. I Ribe skiftede vi heste og toge herredsfoged Lind med i vognen. Bestemmelsen var at nå Møgeltønder og blive der natten over. Da imidlertid sneen havde gjort veiene ufremkommelige, nåede vi kun til Visby, hvor vi bleve meget gjæstfri modtagne af herredsfoged Sarauw. Her fortæltes, at man havde skudt gennem vinduet ind i birkefoged Markussens bolig i Løgumkloster, uden dog at såre nogen.

Torsdag den 11. [februar].

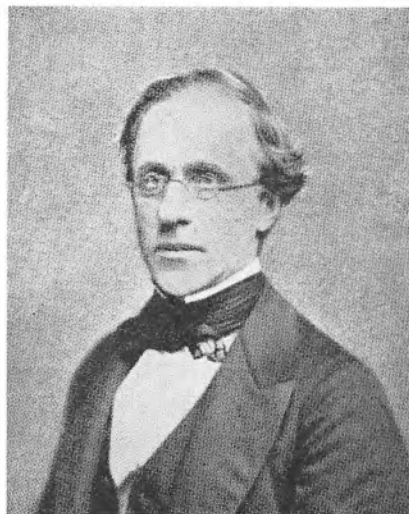
Efter en rolig og på grund af herredsfoged S.s udmærkede senge behagelige nat forlode vi imorges Visby og kjørte til Møgeltønder, hvor greven tog ophold hos pastor Sonne, medens jeg indkvarterede mig hos Dierks. Hos Sonne traf vi Kiær og præsterne Sodemann og Berggreen. Grevens ankomst vakte stor glæde, da det urigtige i hans afreise var gået op for alle. Om formiddagen foretog vi en spadseretur ud af Tønder veien, vovede dog ikke endnu at gå ind til byen; derimod mødte vi begge frøkenner Outzen og siden Smith og postholder Lyse, af hvem vi fik at vide, at tydskerne i Tønder lede stærk af en moralsk Katzenjammer. Spiste til middag hos Sonne.

Fredag den 12. [februar].

Ræder kom imorges til Møgeltønder og spiste med provsten og mig til middag hos Dierks. Om eftermiddagen gik jeg med R.[æder] til byen, navnlig for at skaffe mig linned, da jeg ikke var i besiddelse af mere end jeg bar på kroppen. På tilbageveien til Møgeltønder rasede den frygteligste sneestorm, jeg husker ikke at have været ude i et halvt så galt veir, flere gange styrtede jeg på hovedet ind i store sneedriver og var nær ved at opgive håbet om at nå til Møgeltønder. Ræder, som kom lidt efter mig, var det gået på samme måde. Greven og Kiær vare idag til Løgumkloster for at besøge Markussen.

Igår eftermiddag kom fysikus ind hos Sonnes og opfordrede greven og de øvrige forsamlede embedsmænd til strax at kjøre til Tønder, leie 20 til

11. febr. *Sodemann* = Chr. Fr. H. Sodemann, præst i Nykirke. – *Berggreen* = G. G. W. Berggreen, præst i Aventoft. – *Lyse* = postholder i Tønder Niels Lyse.

30 håndfaste karle og prøve på med disse at håndhæve deres myndighed. Naturligviis var der ingen, der vilde inclade sig på dette foretagende, der afseet fra, at det ikke vilde være muligt i Tønder at fåe det tilstrækkelige antal folk leiet, under alle omstændigheder var meget risikabelt. Fysikus blev vred over afslaget og reiste allene til Tønder, blev imidlertid om aftenen atter drevet ud til Møgeltønder af pøblen.

Løverdag d. 13. [februar].

Efterretningen om, at Tønder var besat af preussisk militair, kom imorges til Møgeltønder, hvorefter greven strax besluttede sig til at kjøre til Tønder. Provsten, Ræder og jeg fulgte med ham, og kom uden at blive molesteret til amthuset. Provsten gik det mindre godt, idet han, da han kjørte over Torvet, hvor militairet, et preussisk garder-grenadeer-regiment, netop spillede, af mængden med barber Schultz og Ryssealdyret i spidsen blev modtaget med skrål og sneebolde. Urostifterne bleve dog irettesatte af officerer. 2 udsendinge af festkomiteen (sikkerhedscommittion) havde forsøgt at heise flag foran provstens dør; han har imidlertid viist dem vinterveien og derefter oversauget flagstangen. Pastor Carstens undlader ikke at bevidne sin glæde ved at udhenge oprørsflaget. Inat blive vi i Tønder.

Søndag d. 14. [februar].

En lieutenant og 2 soldater med Hansen-Smør som veiviser have ifor-

gårsaftes forseglet alle offentlige kasser, og idag, da militaeret atter drog bort nordpå, taget dem med. Vi er nu atter uden militair beskyttelse, og greven gik derfor igjen ud til Møgeltønder for at tilbringe natten der. Wrangels og regjeringscommissair Zedlitz's proklamationer kom os allerede iforgårs tilhænde, og den ved samme forlangte erklæring blev affattet idag og skrivelser til de amthuset underlagte embedsmænd desangående expederede.

Mandag d. 15. [februar].

Greven kom igjen til byen imorges og hans og provstens erklæringer om, at de ere villige til at underkaste dem magten, afsendtes ved ilbud til Flensborg til civilkommissairen. Der er kommet en afdeling østrigsk infanterie under kommando af en hauptmann og henimod 30 husarer under en lieutenant til byen; efter sigende skulle de blive her en måneds tid. Greven har bestemt sig til at reise imorgen til Flensborg for at tale med civilcommissairen; jeg spadserede iaften ud til Møgeltønder for at hente nogle sager, som jeg havde ladet ligge, og kjørte tilbage i grevens vogn, som endnu stod hos Sonne. Endeel af Tønder bys borgere har idag haft forhandling hos Jürgensen på Skibsbroen og valgt en ny borgermester, nemlig en advokat Volquardsen af Uetersen.

Onsdag den 17. [februar].

Greven retournerede idag fra Flensborg uden dog at medbringe nogen-
somhelst oplysning om, hvad der er påtænkt med hensyn til de herværende embedsmænd. Civilcommissar Z's ytringer havde været så diplomatiske, at der ikke af dem lader sig drage en nogensomhelst sikker slutning.

Søndag den 21. [februar].

Var jeg om eftermiddagen en times tid hos Lassens og gjorde der be-
kjendskab med den hos dem indkvarterede østerrigske lieutenant. Han
gjør indtryk af at være en flink lille fyr.

Tirsdag 23. [februar].

En vis »Obergerichtsanwalt« Bleicken fra Birkenfeldt i Preussen er ud-
nævnt til borgermester i Tønder, endskjøndt Holm slet ikke er bleven
entlediget. Han har derfor også i begyndelsen vægret sig ved at aflevere
embedet til efterfølgeren og først ved kommandantens mellemkomst bleven
foranlediget til afleveringen. Om aftenen var byen illumineret og »Lieder-
taflen« bragte den nye borgermester et fakkeltog, hvorved Löwen-Petersen
bestræbte sig for at holde en pæn tale, som dog aldeles mislykkedes. Høi-
tideligheden, hvoraf jeg såe et glimt gennem Humlekærrens vinduer, slut-
tedes naturligviis med afsyngelsen af oprørsvisen. Markussen i Løgum-

kloster var så uheldig at komme til byen netop idag; han havde stor angst for at blive insulteret og bandede som en hedning.

Fredag d. 26. [februar].

Ved skrivelse fra den øverste civile øvrighed i Flensborg, der kom hertil imorges, er Kiær bleven entlediget og cand. jur. Reeder i Læk udnævnt til hans efterfølger. Dette faktum trænger ikke til nogen kommentar. Jeg er nu overbeviist om, at også grevens afskedigelse er nær forestående.

Idag inspicerede brigadegeneral Gondrecourt de herværende tropper. Generalen, der er bekendt fra affairen ved Kongshøj, er en mand på 48 år, af middelhøide, temmelig breedskuldret, stærkt, mørkt overskæg og mørk hudfarve.

Tønder by har sendt en deputation bestående af 9 personer, nemlig isenkræmmer Todsén, garver Todsén, kjbm. Bascke, maler Lausten, gjæstgiver Petersen (Reichsverweser), Nicolai Carstensen, barber Schultz til dolzigeren.

Igår aftes fik jeg brev fra min Line, som endnu opholder sig i Skanderborg.

Søndag den 28. [februar].

Iaften i Humlekærren i selskab af konsul Kolvig og brændevinsbrænder Høiberg af Ribe, Holm fra Møgeltønder og doktoren og Lyngé.

Mandag 29. [februar].

Herredsfoged Sarauw fra Visby er idag arresteret af en østerrigsk patraille og blev ført herigjennem, efter sigende fordi han har indkaldt nogle i hans lægd opførte, men i Tønder ansatte søværnepligtige til vor marine.

Da Lind og jeg i aften kom fra Humlekærren og gik forbi amtsforvalterens huus, hørte vi slagter Frede brøle uden for Kiærs huus. Han gjentog uafladeligt ordene: »Hannemann ist ein Dieb, Hannemann hat 1500 Thaler gestohlen«, medens en oesterriger ligeså utrættelig benægtede dette med det simple langtttrukne »Nein«. – Jeg håber, politimester Bleicken vil snart få fingre i urostifteren.

Torsdag d. 3. marts.

En patraille husarer indbragte idag en stakkels bådsmand fra Embsbøl, der beskyldes for at have stået i forbindelse med kapitainlieutenant Hammer på Før. Det gjorde et uhyggeligt indtryk at see manden lagt i lænker

23. febr. *Bleicken* = borgmester, senere amtmand og landråd i Tønder Mathias Bleicken.

26. febr. *Reeder* = den senere landdagsmand G. Fr. Th. Reeder, ejer af kancelligodset Bottschlott i Fåretoft sogn.

og bevogtet af 5 infanterister med bajonet på bøssen, samt escorteret af 4 husarer kjøre ud af byen, forfulgt af hujende og skrigende drenge.

Fredag den 4. marts.

Fra sognene Humtrup, Brarup og Løgum er der hos civilkommissairerne indkommet andragender om, at det tyske sprog udelukkende må benyttes i kirke og skole. Visitationen, af hvilket commissairerne have forlangt betenkning over disse ansøgninger, har henvendt sig til præsterne Jepsen og Reimuth og sognefoged Lorenzen i Brarup om oplysning med hensyn til sprogforholdene i de pågjældende sager. Den sidstnævnte official har nu afgivet sin i form af en schematisk oversigt affattet indberetning, hvoraf fremgår, at der i Brarup sogn findes:

116 familier med dansk huussprog

6 familier med tydsk huussprog

7 familier med blandet huussprog

ialt 129 familier.

102 huusfader ønske udelukkende tydsk skole- og kirkesprog;

16 huusfader ønske tydsk skoleprog og hver 3die søndag dansk gudstjeneste.

1 huusfader ønsker udelukkende dansk kirke- og skolesprog (arbejdsmand Hans Peter Hansen i Ophusum).

1 huusfader ønsker dansk skolesprog og blandet kirkesprog, som nu er foreskrevet. (Peter Markussen i Brarup).

1 huusfader ønsker blandet skole- og kirkesprog (møller Peter Christian Hansen i Holm).

Om nu commissairerne ville tage mest hensyn til den faktisk bestående tilstand eller befolkningens ønsker skal jo tiden vise, jeg frygter det sidste. Igår aftes fik jeg brev fra min Line.

Tirsdag den 8. marts.

I Humlekærren traf jeg i aften et par folk, hvoraf den ene hed Laban og var fra Flensborg, den anden Schütt, en søn af en købmand i Kiel. Med den sidstnævnte, der udmærker sig både med kolossal dumhed og et udpræget slesv.holst. sindelag havde jeg den hele aften kjævleri. Jeg skal huske den unge mand til bedre tider komme; for øieblikket måtte jeg desværre indskrænke mig til på en meget lempelig måde at modsige hans forrykte påstande.

Onsdag d. 9. marts.

Meget uventet ankom Line idag fra Skanderborg for at see til at få så mange af grevens sager indpakkede som muligt.

4. marts. *Jepsen* = Jep Jepsen, præst i Humtrup. - *Reimuth* = P. M. Reimuth, præst i Sønder Løgum.

D. 15. marts.

Idag fik greven sin afsked dat. af 12. ds. i en nogenlunde høflig form. Til hans efterfølger er overappellationsråd de Fontenay af Kiel udnævnt.

D. 16. marts.

Afleveringen af embedet til de Fontenay fandt sted idag og jeg forlader imorgen tilligemed greven byen.

D. 17. marts. Flensborg.

I formiddag strax efter at have spiiet frokost tiltrådte greven og jeg reisen. Afskedsbesøg hos pastor Kok i Burkal. Til Flensborg kom vi kl. 6 $\frac{1}{2}$, greven tog ind hos appellationsråd Kok, jeg i postholderiet, hvorfra jeg dog på grund af pladsmangel blev udkvarteret til nabohuset. Om aftenen et øieblik hos Ebsen, stærkt divergerende politiske anskuelse. Ved Dybbøl er der skudt hele dagen; modsigende rygter om udfaldet. Ræder kommer efter imorgen.

Løverdag d. 19. marts. Flensborg.

Ræder, som kom hertil igår og strax marcherede ud til Lyksborg for at besøge sin forlovede, har havt uheld med sig. Som jeg hører af Ebsen, er han nemlig idag af en preussisk patrouille indbragt som mistænkt for at være spion; dog er han formeentlig allerede løsladt og således sluppen med skrækken.

Jeg har hele dagen drevet omkring og seet på det brogede liv, som for øieblikket hersker her i byen; det ene preussiske regiment drager ind efter det andet, for næste dag at marchere til Dybbøl og slå vore stakkels Jens'er ihjel. Jeg gad nok vidst, hvor stor en armee preusserne allerede have samlet der.

Dagbogen opbevares sammen med en del breve fra faderen i landsarkivet i Åbenrå. Nogle af de i indledningen meddelte personalhistoriske oplysninger har jeg modtaget fra Svendborg amtskontor, Svendborg Bank og viceinspektør Ove Marcussen, Svendborg. Sidstnævnte har endvidere formidlet fremsendelsen af fotografiet af Friis, der stammer fra hans sidste leveår. For denne hjælp takker jeg hjerteligst.

Om begivenhederne i Tønder i januar – februar 1864 kan interesserede finde yderligere oplysninger i Sønderjyske Årbøger 1929, s. 189 ff (Holger Hjelholt) og 1936, s. 263 ff (H. Lützhöft), i Axel Linvald: Stemninger og tilstande i Sønderjylland ved krigens udbrud 1864, s. 10 ff og i Asger Nyholm: Tønder under krigen 1864, kronikker i Vestkysten 25. og 27. januar 1964, samt i Asger Nyholm: Nationale og religiøse brydninger i Tønder på sprogreskripternes tid, s. 238ff. I landsarkivet i Åbenrå opbevares endvidere som manuskript dommer H. Gjessings erindringer, hvori findes en skildring af begivenhederne i 1864, især omtales fysikus Ulrik.

Ødelagt og erstattet på Sundeved i 1864

Af Morten Kamphövener

I tiden fra midt i februar til 18. april 1864 var landsbyerne og markerne mellem de to frontlinjer under kampene om Dybbøl-stillingen udsat for betydelige ødelæggelser, og da krigen var forbi, må det have været et trist syn, der mødte øjet i disse egne. De led straks under forpostfægtningerne, som den 22. februar fortsattes med et større tysk angreb mod hele den danske forpoststilling. Denne strakte sig fra Stenbjerg til Vemmingbund over Bøffelkobbøl og Stenderupskov, Tørvemosegård og Ragebøl til Ravnskobbøl, men kunne ikke holde stand mod det stærke tyske fremstød. Efter at den danske forpostkæde havde måttet trække sig tilbage henimod skanserne, tog hovedreserven stilling vest for Dybbøl kirke på begge sider af vejen til Stenderup, endvidere øst for kirken i den vestlige udkant af og øst for Dybbøl by. Men heller ikke denne stilling kunne holdes, så hele reserven befandt sig derefter øst for Dybbøl by.

Hermed er området for de senere kamphandlinger og de af dem forårsagede skader nogenlunde angivet, hvortil kommer de ødelæggelser, der videre ud over linjerne skete under de gensidige beskydninger. Det drejer sig altså i det væsentlige om sognene under Nybbøl herred, og her efterlod krigen nedbrændte eller ødelagte gårde og huse, medens markerne, navnlig ved opkastningen af løbegrave og sapper havde lidt stor skade. Det var disse skader, som ejerne efter krigens afslutning skulle have erstattet, efter at de først var blevet takseret, hvilket ikke blot var et besværligt, men også et omstændeligt arbejde.

Ifølge Wiener-fredstraktatens artikel XIII af 30. oktober 1864 skulle der derpå nedsættes en særlig kommission, som havde til opgave at afgøre størrelsen af erstatningen. Den skulle træde sammen i København senest 6 uger efter udvekslingen af ratifikationsdokumenterne og have sit hverv fuldført i løbet af 3 måneder, medens uoverensstemmelser skulle afgøres ved en voldgiftskendelse. Så hurtigt gik det imidlertid ikke, idet der endnu i 1866 udbetaltes forskud, og ved årets slutning udestod der en række endnu ikke betalte beløb. Det resultat, taksationskommissionen var nået

til vedrørende skadernes art og omfang, fremgår af de i Landsarkivet i Åbenrå beroende taksationslister og den afsluttende protokol.

Beboerne i ejendommene, der lå mellem fronterne, havde enten forladt deres hjem eller var bleven evakuerede. Nogle steder havde de danske tropper af militære grunde ladet bygningerne afbrænde, og disse skader blev det efter krigen pålagt den danske regering at godtgøre. Herom opstod der visse uoverensstemmelser. Da sognefoged *Jørgen Hansen* så sent som 1866 endnu ikke havde fået nogen erstatning udbetalt, klagede han til det slesvig-holstenske overpræsidium, men da præsidenten *C. Th. A. v. Plessen* foreslog det prøjsiske udenrigsministerium at lade fordringen tilgå den danske regering, blev hans anmodning ikke imødekommet. Ministeriet gjorde i sit svar opmærksom på, at det ikke kunne lade sig gøre, da tidligere diplomatiske henvendelser om lignende forhold havde været uden resultat.

Som følge heraf kom mange af beboerne efter deres tilbagevenden i alvorlige vanskeligheder. Af en skrivelse til regeringen i Slesvig fremgår det, at beboerne i Dybbøl sogn ikke blot led nød, men var uden betalingsmidler, og det trak tilmed ud med en ordning. Et indtryk af, hvor alvorlig situationen var, giver en skrivelse, inderste *Jens Hansen* den 28. februar 1867 tilstillede overpræsidenten »for hertugdømmerne Slesvig og Holsten«, skrevet på dansk:

»Da min Kone og jeg den 13. Marts 1864 af det kongelige danske Infanteri bleve udkommanderede af vort Huus og dette i samme Øeblik stod i lys Lue, fik vi intet andet bjerget end vore 2 Køer, medens al vor øvrige Eiendom blev et Rov for Luerne. Vi beordredes til Sønderborg og kom ikke tilbage før den 27. Maj, da vi fandt alt afbrændt og ødelagt. Det var uhyre svært for os at få vore Bygninger gjenreiste og det fornødne Huusgeraad anskaffet, og det meget meer som vor Angivelse af Mobilier var for lav, ligesom ogsaa vort Huus var for lavt takseret, hvilket Alt ikke lod sig forandre, da vi i 4 Uger laae mellem de fjendtligt opererende Tropper og ikke kunne forlade Huset, før det laae i Aske. Paa Grund af det store Tab, vi saaledes har lidt, er det os meget svært at bekomme det Nødvendigste til vor daglige Underholdning og Forbrug, da vi kun eie et lille Landsted paa 4 Tønder Land Skattemaal, hvorpaa vi kun holde en Ko, efterdi vi maatte nødes til at sælge den ene, hvortil kommer at Jordlodden ogsaa har lidt i alle Maader. Af disse Aarsager have vi maattet paa-byrde os en Gjæld paa henved 400 mark cour., da vi sidstleden fik noget af vor Skadeserstatning udbetalt. Det staar sig altsaa kun saare ringe med os, især da vi have naaet en alder af 60 Aar, og vort eneste Haab og vor tillidsfulde Begjæring er, at det Kongelige Overpræsidium ifølge disse faa sandfærdige Angivelser godhedsfuldt vilde hjælpe i Nøden og ydermere bevilge mig en Udbetaling af min Krigskadeerstatning.

Underdanigst
Jens Hansen.«

Det drejer sig her sikkert ikke om et isoleret tilfælde, men efter brevs indhold at dømme ser det ud til, at der er opnået en ordning mellem den danske og prøjsiske regering m. h. t. udbetalingerne.

Allerede under våbenstilstanden foretoges der i Nybøl herred en takstation af de bygningskader, som var sket i tiden før den 18. april. Den foretoges af herredsfoged *Carl Christian Fischer* med *Lorenz Wilhelmsen*, Skodsbøl, og *Rasmus Jepsen* som distriktstaksatorer, og fremgangsmåden var, at man anslog, hvad det ville koste at anskaffe det savnede, bl. a. døre, porte og vinduer. Hvor det drejede sig om gamle bygninger, afregnedes en vis kvota, og i øvrigt inddeltes bygningerne i tre klasser, nye, halvslidte og gamle. For de nye blev der, hedder det, beregnet fuld erstatning, for de øvrige $\frac{1}{4}$ – $\frac{1}{3}$ efter omstændighederne, og halvdelen til de gamle.*)

I en indberetning af 16. august 1864 fra herredsfogden til »die hohe Kaiserlich Königlich Oesterreichische und die Königlich Preussische oberste Civilbehörde im Herzogthum Schleswig« fremsendes bl. a. en fortegnelse over de bygninger ved Dybbøl, som den danske hær havde ødelagt eller afbrændt, samt de af den danske marine rekvirerede både m. m. Nævnt var ikke de bygninger, som var antændt under fægtningerne, og hvor takseringerne ikke allerede havde fundet sted, var man gået ud fra ekspropriationsreglerne. Det havde været tilladt en dansk ingeniørofficer som repræsentant for den danske regering at være til stede, og man var blevet enige om at forrente erstatningen med 4 pct., beregnet fra 1. april.

Af bådene, der var blevet rekvireret for at hindre deres benyttelse af de tyske tropper, var nogle efter erobringen af Als fundet på sundets østside, medens en båd var blevet efterladt af et dansk panserskib. En færgeskæde, der var blevet frataget færgeforpagter *Ringe* i Egersund, havde man takseret til 250 mark. I Dybbøl var blevet nedbrudt eller ødelagt 33 ejendomme, i Nybøl én, i alt takseret til et beløb af 190.155 mark. I Sottrup sogn var 29 af de rekvirerede både ikke blevet tilbageleveret eller leveret beskadigede tilbage, hvilket takseredes til 1005 mark 8 sk. for de savnede og 232 mark for de beskadigede både.

Så vidt ses var Dybbøl kirke den eneste af herredets kirker, der havde lidt skade under krigshandlingerne. Taksationen her overværedes af sognefoged *Jens Hansen*, Ravnskoppel, og bolsmand *Hans Peter Hansen*, Dybbøl, og der ansloges følgende skader: Orglet var helt ramponeret, piberne sønderskudt og tildels forsvundet, bag alteret var der et hul i muren ind til det reventlowske gravkapel, 3 stolestader var beskadigede, i kirketaget var en sparre gennemskudt, nogle lægter og tagsten beskadigede, taget på tårnet var gennemskudt, tagsten sønderslået, takkerne på tårnet beskadi-

*) Det skal formentlig forstås således, at de nævnte dele er blevet fradraget en fikseret sum, beregnet som fuld erstatning.

Udbrændt gård. 1864. (Kgl. Bibliotek)

get, indgangsdøren til tårnet savnedes, 2 zinkrender på tårnet var gennemskudt, i den ydre kirkemur var der 5 huller, en del af en pille skulle om-mures, vinduesruderne savnedes i hele kirken, og en støbt jerndør ind til kirkegården var skudt i stykker. Herfor og for skaderne på præstegården blev der ansat en erstatningssum, som er opført med beløb, der ikke kan have nogen rimelighed. Den er da også senere blevet ændret.

Skaderne på den til dels nedskudte Dybbøl mølle blev takseret til 2332 mark 8 sk., et beløb, der dog forekommer at være meget lavt, når skadens omfang tages i betragtning. Møllens »hat« og dens tre øverste etager var styrtet ned sammen med hele mølleværket, som lå knust på jorden.

I Ragebøl, hvor de prøjsiske batterier havde været opstillet, havde en hel del bygninger lidt skade, størst var den på *Hans Peter Hansens* gård, hvor den blev takseret til 10.730 mark 12 sk. De fire brandtomter i byen skyldtes formentlig ilden fra de danske batterier.

... mange Gaarde ere nedbrændt, saa Indbyggerne ere flyttede bort for en stor Deel; i alt Fald have de flyttet deres Bohave, navnlig Sengeklæder, saa at man ikke kan komme i Seng den Nat, man ligger som Hovedreserve i Byen. Jeg var inde i en afbrændt Gaard, det er græseligt at see de forkullede Levninger af Heste, Køer og Faar, der ikke ere blevne reddede. –

(Carl Wildau, brev 24. 4. 1864)

Taksationsforretningerne fortsattes efter de tyske troppers overgang til Als, og efter den 29. juni bliver optegnelserne ført på tysk. Skaderne på kløvermarkerne i Nybøl herred blev i denne omgang anslået til 1095 mark cour. I øvrigt ser det ud til, at der har fundet en omtaksering af skaderne sted, hvorefter der i protokollen er indført en samlet oversigt over de anslåede beløb til mere end 1240 ejere i herredet, i alt 925.701*) mark cour. 9¹/₂ sk. Dette beløb er fordelt således på byer og sogne:

Landsbyer og sogne	Mark	Sk.	Landsbyer og sogne	Mark	Sk.
Nybøl	29.163	–	Smøl	9.359	7
Stenderup	22.395	10	Skodsbøl	4.892	11
Nybøl sogn	51.558	10	Mølmark	2.633	6
Sottrup	49.373	10	Iller	438	12
Snogbæk	10.173	2	Gammelgab	2.236	5
Sottrup sogn	60.086	12	Dynt	6.589	4
Ullerup	13.499	10	Broager	6.322	4
Bovrup L.	471	12	Skelde	4.407	2
Bøjskov og Kobberholm	4.763	11	Egersund	9.736	6 ¹ / ₂
Avnbøl	14.680	10	Broager sogn	46.615	9 ¹ / ₂
Blans	17.290	8	Dybbøl	516.943	13 ¹ / ₂
Ullerup sogn	50.706	3	Ragebøl, Staugård	138.339	7 ¹ / ₂
			Dybbøl sogn	715.283	5

Dertil kommer så som bidrag til grevskabet *Reventlow* på 678 mark cour. 12 sk. og omkostningerne ved taksationen til Nybøl herreds politidistrikt på 772 mark cour. 6 sk.

Tager man et kort til hjælp, vil disse tal ikke blot kunne belyse, hvor skaderne har været størst, men også hvilke sogne, der har været hårdest medtaget under det tyske bombardement og det danske forsvar. Skadernes art fremgår af følgende opstilling:

	Mark	Sk.
Mobilier	291.255	9
Markskader	98.170	–
Skader på bygninger	39.297	8 ¹ / ₂
Skader på skove	14.583	4
Nedbrændte og beskadigede bygninger	429.128	8
Mobile skader reklameret for den danske stat	53.266	12
I alt	925.702	5 ¹ / ₂

*) Differencen mellem dette tal og nedenstående slutsum skyldes fejl i det originale materiale.

Som følge af krigsbegivenhedernes karakter i 1864 måtte det gå hårdest ud over Dybbøl sogn, hvor skaderne altså blev takseret til 715.283 mark cour. 5 sk. eller 77,3 pct. af hele det beløb, skaderne i herredet var blevet anslået til. Af de 278 skadelidte i Dybbøl var 120 inderster og parcellister, hvis skader blev ansat til 167.355 mark cour. 6 sk., medens tjenestefolkernes tab blev opgjort til 1416 mark cour. 4 sk. I Surlyk var det gået hårdt ud over parcellisterne *Jens Bech Mathiesen* og *Chr. Petersen*, hvis skader ansloges til hhv. 14.204 mark cour. 8 sk. og 16.763 mark cour 12 sk. For skaderne på sprøjten, fattighuset, degneboligen, skolerne og bydammen blev ansat et beløb på i alt 5993 mark cour. 5 sk.

De største skadeserstatninger til gårdmænd i Dybbøl var som følger:

	Mark	Sk.		Mark	Sk.
Claus Clausen	21.297	4	Heinrich P. Hansen . .	23.682	12
Peter Jensen Staadsen . .	12.193	–	Anna Jensen Staadsen . .	16.575	8
Nicolai Christensen . .	14.238	12	Nicolai Nicolaisen	13.778	12
Lorenz R. Tüchsen	13.534	8	Hans Peter Hansen	17.609	15
Jürgen Marcussen	14.221	12	Christen Hansen	15.627	8
Peter Jensen	20.417	14	Fru v. Hoffmann		
Hans P. Philipsen	22.532	5	(Steinhöft)	22.188	–
Lorenz P. Nielsen	20.052	8	Jacob Clausen (Surlyk)	11.491	4
Paul Paulsen	27.557	14			

I Sottrup sogn ansloges erstatningerne til forpagter *Barchmann* på Sandbjerg til 1694 mark cour. 4 sk., hos *Jørgen Jørgensen* til 1208 m. 6 sk., hos teglværksejer *Heinrich Kjær* til 2365 m. 6 sk. og hos brændevinsbrænder *Christen Hanssen* til 2220 mark cour.

Som nævnt begyndte udbetalingerne af erstatningerne først 1866. Den 12. marts tildeltes de skadelidte i Dybbøl et forskudsbeløb på 50.000 mark cour., som efterfulgtes af et nyt beløb den 25. april på 150.000 mark cour. fra den slesvig-holstenske hovedkasse. De senere udbetalinger må derefter have fundet sted efter Pragfreden den 23. august 1866 og er da blevet udredt af den præjsiske stat.

Kilder: Landsarkivet, Åbenrå, aflev. fra Kiel C III. 4. nr. 349–55 og Sønderborgs Amtsarkiv, journalsager (militaria 1865–66).

Da Dybbøl Mølle blev skudt i grus

– Den 9. april var vi igen på forpost – i en løbegrav tværs over landevejen omtrent 100 favne vest for Dybbøl Mølle. Kl. 10 om formiddagen begyndte de at skyde på Dybbøl Mølle. Fjenden havde kørt et feltbatteri op på et lille bjerg tæt udenfor Frydendal Kro, og fra dette batteri overdængede de Dybbøl Mølle med granater fra kl. 10 til kl. 2 eftermiddag. Da møllen raslede sammen med et brag, kunne vi tydeligt høre, at fjenden råbte hurra. Det blev sagt, at møllen fik 500 skud, før den faldt.

(Peter Laue Petersen, Sarup. Dagbog)

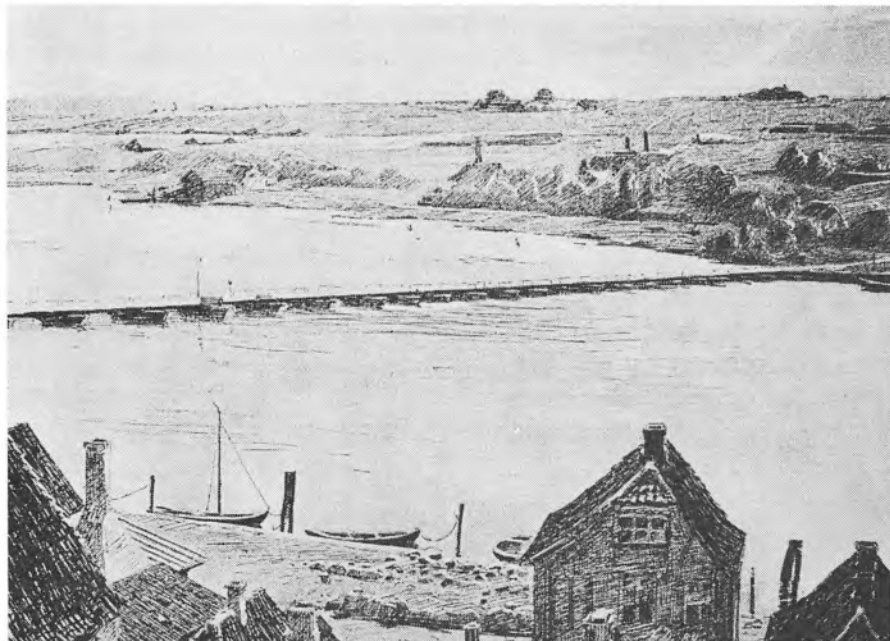
Tvende gange skudt i grus,
 atter rejst som møllehus.
 Vogter om et mindebo,
 selv en bauta, dansk og tro

Dybbøl Mølle, danskhedens symbol fremfor noget i Nordslesvig, er ødelagt ikke alene i 1849 og 1864, men endnu to gange: I 1801, hvor lynet slog ned i den, og den brændte og den 28. 5. 1935, hvor møllen brændte for anden gang. Efter hver ødelæggelse er den påny blevet bygget op.

I 1832 blev møllen solgt ved en tvangsauktion og tredje generation i slægten overdrog i 1895 Dybbøl Mølle til et konsortium, der sikrede møllens fremtid på danske hænder. Ved genforeningen købte man 16 tdr. land ved møllen.

Helge Rodes ord »Danmarks hvede, Danmarks rug, Dybbøl Mølle mæler« gælder stadig. – Møllen arbejder for lokale kunder. Driften er ikke rentabel, men møllen bevares bedst, når maskineriet er i gang. Og Carlsbergfonden har givet 100.000 kr. til at bøde på slid på Dybbøl Mølle og underskudet på regnskabet.

ibs

Frederik VII's Bro fra 1856. (N. V. Dorph)

Civilbefolkningen i Sønderborg

Af Inger Bjørn Svendsen

Tiden mellem de slesvigske krige var en økonomisk opgangstid. I 1856 blev Als landfast med Sundeved, idet pontonbroen, Frederik VII's bro, mellem Sønderborg og Sundeved, toges i brug, og den nye færdselsåre satte yderligere fart i oplomstringen. Byens folketal voksede lige så meget i disse femten år som i århundredets første halvdel, så der i 1864 boede omtrent 4000 mennesker i Sønderborg. I følge oberst O. Kyhl (»Sønderborg Bys Historie«, side 323) bestod bebyggelsen af ialt 563 huse, og af disse var kun de 64 ubeskadigede, da krigen var forbi.

Den 15. marts faldt de første granater i Sønderborg. De blev afskudt fra batterierne på Broager, hvor præjerne havde anlagt nye skanser, og hvorfra de bekvemt kunne skyde over Vemmingbund ind i Dybbølstillingsens sydlige fløj og videre mod Sønderborg. Mærkeligt nok blev ingen dræbt den 15. marts, men adskillige af byens indbyggere søgte bort fra farezonen ud til familie og venner på Als.

Det egentlige bombardement begyndte den 2. april og koncentreredes om Sønderborgs sydlige del. Slottet blev ramt – endnu i dag kan man se

mærker af fuldtræfferne i de svære tagspær – men der skete ikke større skader, især undgik man lykkeligvis brand. Nede i byen faldt granaterne tæt. Af de ialt ca. 70.000 skud, der blev affyret mod skanserne og Sønderborg, faldt en tiendedel i de to døgn 2. og 3. april. Den 13. april var skydningen særlig stærk, ellers fordeltes angrebet nogenlunde ligeligt over dagene den 2. til den 17. april for at kulminere med over 8000 skud den 18. april.

Harmen over fjendens bombardement af en åben by var stor. Befolkningens eneste værn var flugt, og selv om skaderne målt med to verdenskriges målestok ikke synes store, og selv om betryggende tilflugtssteder lå tæt ved rundt om på Als, hvor landbefolkningen gjorde, hvad den formåede for at hjælpe de flygtende byfolk foruden de indkvarterede soldater, følte ulykken ikke mindre for den enkelte, der pludselig mærkede krigen ind på livet.

Man har kaldt 1864 for den første moderne krig –

– og resultatet af bombardementet af Sønderborg står i hvert tilfælde fuldt ud på højde med de to verdenskriges ruinlagte byer.

Der foreligger både breve og dagbøger fra 1864, hvori der fortælles om den lokale befolknings trængsler, men der findes næppe nogen mere medlevet beretning om sønderborgernes flugt fra deres ødelagte by end Herman Bangs digteriske beskrivelse af disse aprilnætter:

»Som et uhyre tæppe, gennemboret af batteriernes glimt, lå den væltende røg ud over landet. Og foran den stod, fra landets bund, mægtige søjler af sort os, omvundne med flammer, som vældige støtter op imod himlen – huse og byer, der nedbrændte til grunden.

Han tog sin stok og førte den i sin rystende hånd, pegende rundt fra søjle til søjle og talte med sit svære mæle:

- Det er Ransgaarde.
- Det er Staugaarde.
- Det er Dybbøl«.

.....

»Vogn efter vogn sled sig endeløst op forbi kroen. Kvinder og børn sad på de usikre læs som dinglende bylter i regnen, søvndrukne midt under larmen. Gamle koner, der knap kunne gå, stred sig frem, uden sans, ved siden af vognene, snublende i de dyngvåde dyner, som de slæbte. Børn, hvem regnen blindede, løb mod vogne og træer, og skreg, mens de tumlede videre.

Ingen kendte sin nabo, og stemmerne hørte man ikke under kanonernes brøl«.

.....

»Rundtom sad flygtningene, koner og børn, der ikke engang vidste, hvor de var, og søgte hvile for det tunge og bedrøvede hoved ved at læne det mod væggen, der skælvede. Få talte. Fra Bergs stue hørte man en skinger kvindestemme, der blev ved med at sige – mens den talende uaf-ladelig, sanseløs og jamrende, slog de udbredte hænder ned mod sit skød:

– Alt, hvad vi ejer og har – aa, alt, hvad vi ejer og har!

.....

De stod på markhøjen foran det brændende land.

Orkanen slog røgen som vældige skypumper frem over landet; gårde brændte og deres luer blev slukket, som var de elendige lys. I luften sås granaternes røde buer, og jorden skælvede under fødderne som et dyr, der stønner.

Rundtom på alle højder stod i den strømmende regn mænd og kvinder som støtter, mens de flygtendes tog som en stigende flod bredte sig ud over vej og sti som en ustandselig jammer«.

.....

»Der kom bestandig flere; gennemblødte, overdængede med smuds, stod de i gangen foran de overfyldte stuer bad om blot at måtte sidde et øjeblik, en halv time, og de satte sig, med børn i deres arme på loftstrappen, i bryggersgangen på det bare gulv, og faldt i søvn i det Nu, hvor de satte sig. De jamrede. Målende deres tab, grædende over deres hjem – uden at høre på hinanden, hver kun optagen af sit: krammende ud med ejendom, pengeværdi, besiddelse, betroende sig til hvemsomhelst, der intet hørte, men kun talte selv, ramt af samme skæbne og pludselig standsede, uden at kunne tænke, forstenet igen, foran hjemløsheden: Deres hus, der var styrtet sammen, deres by, der var lagt øde, deres hjem, der var skudt ned«.

Gardehusar Lorens Nielsen skriver en samtidig beretning i sin dagbog den 3. april:

»I Vollerup mødte vi borgere med familie fra Sønderborg, som nu rejste derfra, thi om natten var byen blevet bombarderet med brandgranater, så mange huse var blevet skudt i brand. Da vi kom i nærheden af byen, kunne vi næsten ikke komme frem ad landevejen for folk, der flygtede

Således så Rådhusortvet i Sønderborg ud for 100 år siden

derfra; mange kom slæbende med sengetøj på ryggen. Vi red så ned ad Kirkegårdsalleen, thi gennem gaderne kunne vi slet ikke komme. Fra slottet og op forbi rådhuset brændte det mange steder, og endnu i dag kommer den ene granat efter den anden hvislende ind over byen over havetovre fra Danmark.

Mit hjem er nu også brændt, undtagen vaskehuset. Det brændte igår, den 2. april; det ryger endnu der oppe i ruinerne af gården. Steengaarden er også brændt, og gårdene på den anden side af chausseen (landevejen) er også alle sammen brændt, undtagen møllerens; det står endnu. Møllen har fået mange granater; kappen og vingerne er skudt bort, men muren, der er gennemhullet, står endnu.«

Et andet øjenvidne, kaptajn Claudius Madsen, giver en lige så nøgtern skildring, endda han til daglig levede af sin pen. Han var redaktør af Middelfart Avis og iøvrigt vistnok den eneste krigsdeltager, der sendte redaktør-korrespondancer hjem til sit eget blad.

Træsnit efter samtidig tegning af Frederik Visby, 1864.

Kunstneren har givet et sikkert sandfærdigt situationsbillede af sønderborgernes forsøg på at redde, hvad reddes kunne fra fjendens granater.

Han skriver den 3. april klokken 1 morgen:

»Nu blev der ikke tid til at se efter en enkelt granat, thi nu faldt de rask i det kvarter af byen, som ligger langs sundet, og nu blev der en hurlumhej over al måde: løbske heste, soldater og byens indvånere løbe imellem hinanden, alle uden mål. Jeg fortsatte min vei hjemefter til min allarmplads (contoiret), som allerede fra sidste bombardement af var forlagt til det yderste hus i byen. Her måtte alt forbi, og jeg havde god lejlighed til at iagttage alt. Folk myldrede naturligvis ud af byen, og det var et sørgeligt syn: Gamle koner, små børn, jamrende og skrigende, familiefaderen med en bylt sengeklæder på ryggen, den omhyggelige moder med et barn på hver arm og endda et par ældre udgaver, som holdt hende ved kjolen. En vogn kom forbi, som var belæsset med lutter børn, en lille håndvogn trukket af en halvvoxen dreng, hvori der sad to børn, medens tre andre hang bagi, de småstakler, de vadede med deres små fødder midt ad den opkjørte og bundløse landevei, hvorhen man vendte øiet, lutter granattorden! Elendigheden steg: Granaterne havde i gaden såret og ihjel-slået militaire og civile, . . . og nu kom den ene bære, den ene vogn efter den anden med sårede«*)

Flertalsbetegnelsen for den civile dødelighed var for resten en journali-

*) Aage Petersen: Claudius Madsen (1963).

stisk overdrivelse. Den civile befolknings tab under bombardementet blev opgjort til een død og to sårede, hvoraf den ene senere døde af sine sår, mens den anden kom sig – tal, der nok kan forbavse ved deres lidenhed.

Til gengæld var der stort set kun ruiner tilbage af byens faste ejendomme. I følge de lister, der opbevares på Sønderborg Slot, har den af bystyret nedsatte kommission opgjort antallet af beskadigede ejendomme til 480, og vurderet skaderne til et beløb af ialt 231.047 rdl. Oberst O. Kyhl anfører med en udateret, på tysk udfærdiget fortegnelse som kilde som før nævnt, at af byens 563 ejendomme er 499 beskadiget. Da kommissionen afsluttede sit arbejde den 1. juni kan denne forskel måske ret let forklares – vanskeligere bliver det at forstå differencen i vurderingssummerne, idet det samlede taksationsbeløb for de 499 ejendomme på den tyske liste (der opbevares i Landsarkivet i Åbenrå) opgives til 455.395 rdl., altså knap det dobbelte. Måske kan forklaringen på denne besynderlige uoverensstemmelse helt eller delvis findes i den kendsgerning, at man i hertugdømmet Slesvigs købstæder lagde brandassuranceværdien til grund ved beregningen af ejendomsskatterne, hvorefter det til daglig var i ejernes interesse at forsikre husene lavt. Samtlige ejendomme i Sønderborg var inden bombardementet forsikret for knap en million rdl., dette beløb skønnedes at dække omtrent $\frac{3}{4}$ af værdien og har antagelig været den danske kommissions udgangspunkt, mens man ved den senere udarbejdelse af den tyske liste har anlagt et mere reelt skøn, ligesom den sidste liste må formodes at blive mere fuldstændig. I første omgang har man næppe fundet alle skader i de delvis bevarede huse.

Den enkelte sønderborger har dengang nok haft mere interesse i sin private andel af erstatningen end i den samlede sum. Tabet ved krigsskaderne blev langt fra dækket, selv om den prøjsiske stat ydede nogen erstatning, og der yderligere blev indsamlet ca. 380.000 mark i Tyskland til de skadelidte. Eftervirkninger fra 1864 mærkedes i de følgende årtier, og først hen mod århundredeskiftet begyndte Sønderborg at overvinde stagnationen.

Der samles og samles i Kjøbenhavn, i Byerne, paa Landet Masser af Strømper, Handsker, Tobak o. s. v.; men disse Masser er dog endnu Draaber i Havet. Jeg har til min Deling (noget over 40 Md.) faaet 9 Par Strømper og 3 Par Vanter, det er Ingenting og vanskeligt at uddele, da Alle trænge, og det ikke er godt at vide, hvem der da skulle være de heldige. Da hvert Sogn i Reglen sender sit værnepligtige Mandskab til eet Regiment, saa synes det mig fornuftigt, at Sognet sender til sine egne, selv om de tilfældigvis ikke trænge; der er da andre, hvor de trænge. Saaledes har Taps Sogn i Slesvig sendt til hver af sine Indkaldte (hvoraf Størstedelen er ved 10de Reg.) 1 Par Strømper og 4 rd. Det forekommer mig smukt, og det er også en Hjælp; medens det vilde forsvinde i Mængden ved at sendes til en Comitee.

(Af løjtnant Carl Wildaus breve)

Dagbogsblade fra de otte sogne

Ved Kristian Vyff

Fra 1848 til 1871 førte proprietær Chr. Jensen Vyff, »Poulinesminde«, Vonsild, dagbog. På de følgende sider står notaterne for 1864 at læse. Chr. Vyffs harme over krigens forløb er umiskendelig, men mærkelig nok kommenterer han overhovedet ikke grænsedragningen, hvor de otte sogne uventet gik til Danmark i bytte for de kongerigske enklaver.

Chr. Jensen Vyff var en begavelse ud over det almindelige. Ved hans død skrev

KOLDINGPOSTEN:

«. . . Chr. Vyff var i alle Maader et Mønster paa en sønderjydsk Bonde: Kundskabsrig, gudfrygtig, arbejdsom, tarvelig og nøjsom med Hensyn til sin egen Person, men velvillig, hjælpsom og godgørende imod alle. Han besad i mange Retninger en usædvanlig Dannelse (var f. Ex. godt hjemme i Mathematik og Astronomi), men søgte aldrig at gjøre sig gældende og var i høj Grad beskeden og tilbageholdende. Alligevel blev hans rige Evner og hans store Tjenstagtighed ofte benyttede. Han var Landvæsenskommisær, en Tidlang Medlem af Amtsraadet, i mange Aar Medlem af Sogneraadet samt af Bestyrelsen i Sparekassen for Kolding og Omegn. Han har ofte modtaget Opfordring til at stille sig til Rigsdagsvalg, hvilket han dog bestemt afslog. Han elskede sit Fædreland højt, sørgede dybt over dets Svækkelse ved Partistriden, ligesom han ogsaa med hele sit varme Hjerte led ved Modersmaalets Undertrykkelse i Sønderjylland.

Han havde mange Venner i alle Samfundslag og vistnok slet ingen Fjender; thi uagtet han aldrig lagde Skjul paa sit Sindelag som en kongetro Patriot (og en Modstander af Visnepolitik og Socialisme), var han dog anset af alle, der kom i Berøring med ham.

Derfor vil han blive dybt savnet, ej blot i sin nærmeste Kreds, men langt ud over denne . . .«.

Og i KOLDING AVIS finder man følgende:

«. . . Vyff var kendt i ret vide Kredse. Han var en rolig, besindig, beskeden og elskværdig Mand, som Alle højagtede og holdt af, og han var dertil en sjælden intelligent Mand, der sad inde med solide Kundskaber. Særlig Mathematik og Astronomi interesserede ham, og han drev i den Retning et ivrigt Selvstudium og naaede smukke Resultater. Exempelvis skal vi anføre, at han en Gang opdagede, at en eller anden Planetbane var fejl beregnet i Almanakken, og skrev ind til Observatoriet, der sendte ham en anerkendende Takkeskrivelse . . .«.

Proprietær Chr. Jensen Wyff,
»Poulinesminde«, Vonsild.
27. 12. 1827 - 17. 3. 1892

Med Bekymring og Uro ere vi traadte ind i det nye Aar; Gud ene raader for, hvad det skal bringe os.

Som for at gjøre Sorgens Maal fuld, er der ogsaa ved Aarsskiftet indtraadt en Spaltning mellem Kongen og hans ansvarlige Raadgivere, der endte med at Ministeriet Hall har erholdt sin Demission. Et af dets mest fremtrædende Medlemmer Biskop Monrad har imidlertid dannet et nyt Kabinet, tildels af farveløse Personer, og endnu er det ikke komplet. England skriver Noter til Tyskland, og det endog truende, men hidtil uden Resultat. Holsten er nu rømmet og fuldstændig besat af Exekutionshæren. Prætendenten er ogsaa i Holsten og lader sig hylde hvor han kommer frem. Vore har sprængt Brohovedet ved Frederiksstad (paa holstensk Grund) af forsonligheds Hensyn, og har forresten besat Dannevirkestillingen. Vi har en mild Vinter uden Kulde, 7-8° Kulde uden Sne og Blæst.

d. 10/1 64.

De politiske Forhold bliver med hver Dag mere forviklet. I et Møde i Forbundsforsamlingen i Frankfurt d. 15. d. Md. er Østrig og Preussen blevne overstemt og Mellemstatspartiet, der vil anerkjende Herzog Frederik, gik af med Seiren. Østerig og Preussen erklærede da paa egen Haand at ville besætte Slesvig og opretholde Londonkontrakten af 1852. Der er indkaldt 3 Aars Mandskab af Forstærkning[en], neml. fra 1853, 54 og 55 og dem med et høit Nr fra 1860 og 61. Alt tegner til Krig, og dens Byrder føles allerede, maaske om føie Tid er Landet oversvømmet af Fjen-

der. Vinteren begunstiger Angriberne meget, da de over Isen kan omgaa Stillingen. Vore iser en 25 Fod bred Rende paa Slien og Riverdalen.

d. 17/1 64.

Østerigerne og Preusserne ere alt i Holsten og koncentrerer sig ved Pløn. Sakserne træk[k]es tilbage til det sydlige Holsten. Spørgsmaalet er hvad Europa vil sige til det? Østerig og Preussen har i Forening forlangt en Suspension af Forfatningen af 18' Novbr. ellers besætter de Slesvig, og gav en 48 Timers Frist, men Kongen sagde straks *Nej!* Vi har nu Tøveir og Faren for at Dannevirkestillingen skulle blive omgaaet er saaledes svunden.

d. 24/1 64.

Vor politiske Stilling bliver jo længer jo mere fortvivlet. Tyskerne strømmer herved i Masse og vore Venner tie stille. Kun England udfolder en stor Virksomhed med at skrive Noter, og det endog truende, men endnu har vi ikke seet nogen Frugt deraf. Vi har nu atter Frost.

d. 31/1 64.

Den forenede preussiske og østerigske Arme har d. 1. Febr. overskreden Eideren, og vore ere vegne for Overmagten fægtende tilbage til Dannevirkestillingen. D. 2 og 3 have de gjort Angreb paa Mysunde og Bussturp, men ere hver gang slagne tilbage med Glands. Vore Tab ere ubetydelige i Forhold til Fjendens.

Som et Lyn fra den klare Himmel kom igaar den sørgelige Efterretning, at vor tappe krigsløstne Arme har forladt Dannevirke uden Sværslag, og uden Grund » s t r a t e g i s k «.

Bestyrtelsen, Sorgen og Harmen er saa almindelig og overvældende at jeg ikke tør nævne de Beskyldninger, man fremfører mod Kongen, Monrad og de Meza. Alt er endnu en Gaade som maaske de nærmeste Dage kan klare.

d. 7/2 64.

Opgivelsen af Dannevirkestillingen skal have sin Grund i dens lange Udstrækning. Tyskerne allarmede idelig, saa at vore aldrig fik Ro. I et Krigsraad blev det med 10 Stemmer mod 1 besluttet at trække tilbage, da man i Tilfælde af et Hovedslag frygtede at faa hele Armeen opreven, da Overmagten var saa stor at det ikke var tænkeligt at holde den. En stor Deel Material og næsten alt det svære Skyts paa Skandserne faldt fornaglet i Fjendens Hænder. Vore, der bleve stærkt Forfulgte, maatte gjøre Front ved Oversø, hvor især 1 og 11 Regiment led betydeligt, men ogsaa tilføjede Fjenden store Tab; trak forresten i god Orden tilbage til Flankestillingen ved Dybbel, som de med Guds Hjælp vil holde. En Division og det meste af Kavalleriet ligger her ved den nørrejyske Grænse, Kolding, Veile, Fredericia og Omegn, og sender Patruillier til Christiansfeldt. Vi ere nu al-

deles blottede for Efterretninger da ingen Aviser kommer til os, Posten er standset. Vor Stilling er bedrøvelig, men dog ikke haabløs; vi har i Him-
melen en algod almægtig Allieret, naar vi blot vil ydmyge os, og af ganske
Hjærte søge ham, han baade kan og vil hjælpe os. »Den jeg elsker, revser
jeg«, siger Herren, og fra den Side betragtet, der ubetinget er den Rette,
maa denne prøvelsens Tid tjene til vor sande Vel.

Herre, himmelske Fader, bøn- hør i Naade de hjertesuk, der sendes til
din Throne fra dine ulydige Børn og vær mig usle og os alle arme Syndere
naadig, Amen.

d. 14/2 64.

Den Wyff'ske slægtsgård »Poulinesminde« før udflytningen i 1871. Chr. Jensen
Wyff overtog ejendommen efter sin far, Jens Christiansen Wyff i 1862, og
han byggede det nye »Poulinesminde« i 1870-71.

Den 18 Febr. ankom de første Preussere hertil. Vi fik 1. Komp. ca. 200
Mand og 30 Husarer, som kogte, stegte og spiste her i et Par Timer. (No-
get havde [de], noget tog de og noget maatte vi levere uden Betaling).
Derpaa marscherede de til Kolding. Vi fik da paany et Komp. c. 200
Mand og 40 Mand og dito Heste Artilleri, som ligeledes spiste og drak
uden Betaling, og toge bort Kl. 5 eftermd. til Kolding. Om Aftenen Kl. 10
fik vi Artilleri 60 Mand og dito Heste og 7 Husarer, som bleve Natten
over vi leverede Flesk til dem for Betalning de vare de bedste vi har havt,
men det er næsten den værste Dag, jeg har levet under Occupationen og
min Kone har hele Tiden lagt syg af Ansigtsrosen. Der er endnu mange
her i Byen men vi har ingen. Hertil har Herren hjulpen og vil fremdeles.

d. 21/2 64.

Det gode varede kun kort thi neppe havde jeg nedskreven Ovenstaaende

før vi atter fik Huset fuldt, neml. 60 Mand og 2 Officerer som kun bleve et Døgn. Officererne betalte deres Bospising med 1 rl 2 sk. Strag[s] fik vi da af samme Regiment 3 Garder zu Fuss 9 Komp. 120 Mand, 3 Officerer, 4 Heste, som vi har endnu. De betaler, hvad de forlanger, men ødelægger os meget især af Hø, Straa og Brænde. d. 28/2 64.

Vor Indkvartering blev til den 3 Marts Morgen Kl. 7. Officererne betalte 10 rl. 1 sk. derfor havde vi i 10 Dage bospist 5 Mand daglig. De Menige blive mere skikkelige. To Timer efter at de vare rejste (til Seest) fik vi af 4de Garderg. 8 Komp. 90 Mand og 3 Officerer. De holder endnu ikkun Kolding og de nærmeste Byer vest for besatte. Igaar Revue her ved Byen af alt preussisk Militær her i Egnen c. 10.000 Mand for Kronprindsen og General-Feltmarschal Vrangel. Vi leve aldeles Isoleret og ved Intet, men det forekommer os, at de bliver noget urolige, de anlægger iidelig Colone-Veie og ere meget strenge med at spærre al Kumunikation baade Syd og Nord. d. 6/3 64.

Ustadigt Veir snart Frost, snart Tø og Regn. Vi faaar næsten intet bestilt. D. 7 toge vor Indkvartering bort, vi fik da Magasinet hertil Byen, c. 1100 Vogne og alt fylt med Heste i to Dage. Iforgaars atter Heste og Mandskab: en Am[m]unitionskolonne, vi 16 Høveder og 16 Heste, som endnu ligger her. Forresten er alt gaaet nord paa hvor de huserer skrækkelig. d. 13/3 64.

Ustadigt Vejr og Storm den første Halvdel af Ugen siden Nattefrost med Solskin om Dagen. Vintersæden og Rapsen lider meget. Ammunitionskolonnen afrejste først igaar og idag ankommer en lignende her til Byen. Vi kjører altid Ægt med 1 Vogn og undertiden med to, saa at arbeidet bliver næsten til intet Laurids grøfter i Steningager til drains. d. 20/3 64.

I politisk Henseende har vor Stilling ikke forbedret sig, men vi skrider dog lidt nærmere mod Solen, som snart kan gjøre Kakkelovnen overflødig. De sidste Preusserne forlode os den 21 Marts, og siden har vi havt Østerigere, først Stude nu i fire Dage 2 Off. 17 Heste og 17 Mand. Preusserne ere siden igaar Middags til idag Kl. 10 Formd. gaaede sydpaa i Ilmarscher. Grunden dertil kjender man endnu ikke, men antager, at der ere passeret noget ved Dybbel. Kavalleriet og lidt Infanteri staar endnu i Nørre Jylland af Preusserne, og alle Østeriger c. 30000 Mand. d. 27/3 64.

Preusserne skal Natten mellem 27 og 28 Marts have forsøgt en Overrumpling af Dybbelstillingen, men bleve drevne tilbage med stort Tab.

Båd fra overgangen til Als. (Kgl. Bibliotek)

Natten til den 29. juni 1864 sejlede præjserne i både over Alssund. Naturligvis var overgangen til Als ventet, men man vidste ikke hvor; der var mindst tre muligheder: fra Vemmingbund, fra Ballesgård og fra Sottrupskov. Det blev Sottrupskov.

Det var herfra, at bådene lagde ud, og det berettes, at officererne måtte prygle løs på det tredje hold af mandskabet, der ikke ville gå i bådene, fordi »Rolf Krake« kom frem fra Augustenborg fjord og skød op langs sundet og mod batterierne på land.

En halv time efter vendte billedet. »Rolf Krake« lagde roret om og sejlede om til den anden side af Als, hvor skibet skulle undsætte de danske tropper og hjælpe dem over til Fyn. Nu land-satte præjserne uden vanskelighed 20.000 mand på øen.

At tanken om forrædderi, som rømningen af Dannevirke havde vakt til live, påny vågnede hos befolkningen, kan ikke undre. H. P. Hanssen fortæller således i sine erindringer, hvorledes man i stille sommeraftener tydeligt kunne høre kølleslagene over til fastlandet, når køerne blev flyttet ved Arnkil, men mærkeligt var det, at »prøjsiske pionerer efter krigens genoptagelse nat efter nat har kunnet arbejde med hammer, sav og økse, med spade og hakke her ved denne strand, uden at danskerne hinsides sundet anede uråd«. Fiskerne havde kun een forklaring: »Forrædderi«.

Ved Frederits er saavidt jeg veed intet forefaldet i denne Uge. Mellem Veile og Horsens har vore 1 Nat overrumplet og taget endeel Husarer af Preusserne tilfange. Forresten veed jeg intet Nyt. Vor Indkvartering ligger fast. d. 3/4 64.

I den sidstforløbne Uge er ikke passeret noget af Vigtighed ved Armeen hverken ved Dybbel eller Frederits. Man taler nu om at der skal være Konferentse i London som skal begynde d. 12 April og som England har foreslaaet Frankrig og de tyske Stormagter tiltraadt. Om Danmark og Sverrig har indvilget deri er tvivlsomt. Okkupationen bliver os jo læn-

gere jo mere byrdefuld; de spolerer og raner Alt fra os. Kongen har været i Aarhus, Frederits og flere Steder i Jylland og formanet til Udholdenhed og Taalmod, han haabede det snart vilde blive godt. I denne Uge er Vognlæderet stjaalen af min Stadvogn til Værdi c. 20 rdl. d. 10/4 64.

I den forløbne Ugen er der for alvor kjæmpet ved Dybbel især med Artilleri vi har næsten hver Dag hørt Kanonade dog saavidt vides uden andet Resultat end at de har Bombarderet Sønderborg en aaben By og næsten brændt den af uden at varsle derom. Idag kommer her en Brigade Preussere, som skal til Frederits. Konferentsen i London er udsat til d. 20 April og de nærmeste Dage vil vist blive blodige. Herren i Naade hjælpe os Arme. d. 17/4 64.

Hvad jeg i Søndags anede er gaaet i Opfyldelse, efter at en frygtelig Ild af c. 200 Kanoner havde næsten sløifet Jordskandserne bag hvilke vor lille tappre Arme stod mod en tredobbelt Overmagt, har endelig imandags d. 18 April Preusserne stormet og taget Skandserne efter en fortvivlet Kamp. Circa 2000 Mand af Vore fal[d]t i Fjendens Hænder tillige med Skytset paa Skandserne. Det er endnu det føleligste Tab. Ingen vil hjælpe os, og Alt synes tabt. Modet er synken[de] hos Alle Fædrelandsvenner under O. Gud alene kan og vil hjælpe os, naar vi ret af Hjærtet anraabe ham derom. Den fjen[d]tlige Arme trækker nu ad Jylland hver Dag kommer her en Marsc[h] igiennem og i Kvarter. Vort Tab d. 18 kjender jeg endnu ikke. d. 24/4 64.

Prøvelsens Tid bliver endnu strengere for os, den ene Hjobspost indløber efter den anden saaledes nu ogsaa Tabet af Fredericia, der vistnok vil stadfæste sig. Den 28. April skal den være rømmet af Vore. Dette Skri[d]t af os er endnu uforklarligt, maaske den nærmeste Tid vil klare det eller bringe lidt Lys i Sagen. d. 1/5 64.

Majoren blev grov imod sin Karl og lovede ham tilsidst Prygl. Vognen maatte følge Regimentet til Sottrup, hvorhen jeg flere Gange maatte sende Penge, Foder og Havre; Karlen maatte i den barske Vintertid i 12 Nætter sove paa Stenbroen i en ussel Stald, hvor han med stor Møje fik Plads til Hestene, og han kom først hjem, da jeg formaadede en af mine Naboer til at sende sin Vogn til Afløsning. Disse Kjørsler er i det Hele en sand Plage for Bønderne, og mange Folk og Heste blive ødelagte. Naar en Vogn bliver tagen i Ægt (»Redskyl«), kan den ikke slippe fri igjen, undtagen i nogle Tilfælde, naar den saakaldte »Zahlmeister« lader sig bevæge ved en passende Douceur.

.....
Men saa meget udrette dog Preusserne ved en saadan Fremfærd, at Alle lære at betragte dem som det, de ere: Slesvigs Fjender, om de saa længe nok kalde sig »Befriere«.

Pastor M. Mørk Hansen, Felsted,
i »Slesvigske Tilstande og Stemninger«, 1865.

Jeg red for nogle Dage siden forbi en Bondegaard mellem Sønderborg og Augustenborg, hvor en Artilleripark var stationeret, og hvor Mennesker, Heste og Kanoner forårsagede en betydelig Støi, medens Musikken spillede. I mindre end 100 Alens Frastand sad Storkeen rolig paa sit Rede, bygget paa Husets Gavl, heldende sit Hoved og grundende paa Menneskenes Strid og Møie. (Dr. T. D. Reymert 3. 4. 1864; C. J. Anker: Norske Frivillige).

Rømningen af Frederits er notorisk. Kanoner i Marsc[he] er allerede transporterede hertil og nogle syd paa. Det er harmfuldt at se dem og os selv eller vore Heste slæbe det smaat sammenspærede Materiel bort, tilligemed de Kanoner som skulde have bekjæmpet Fjenden. Ja det er harmfuldt at see Tyskernes Fryd, deres brauten og pralen af Heltebedriften de ikke have udført. Frederits Rømning var maaske af humanitets Hensyn rigtig, men utilgiveligt er det at efterlade næsten alle Kanoner Magasiner Heste Muniton etc. Jylland er nu oversvømmet indtil Aalborg og vor Arme er rent forsvunden. Vrangl har udskreven en Skat af 650.000 preussiske rC. af Kolding 35.000 rC., hvis de ikke betales inden 24 Timer, tages Gidsler. Fra Kolding er tagen 8 af de rigeste og anseeteste Borgere og ligeledes af de andre Byer da naturligvis ingen betaler. Igaar er de imidlertid komne hjem igjen efter at have været i Rensborg. Aarsagen er en Gaade. d. 8/5 64.

Gidslerne ere nok alle komne Hjem, men dermed er Forehavendet ikke opgivet, men Fristen for Betalingen er kun forlænget i 8te Dage, og da den var udløben har de i Byerne forseglede alle større Butikker og Lager og paa Landet især taget Heste. Den 10 Mai er imidlertid en Vaabenstilstand kommen istand i London, som skulle træde i Kraft d. 12 og vare i 30 Dage, men Tydskerne skynder sig ikke med at adlyde men har i flere Dage efter huseret som før og navnlig bortført endeel Heste. Vi har endnu den samme Indkvartering et Pontontrain med c. 400 Heste og ligesaa mange Mand og et Komp. Østerigere. d. 15/5 64.

Konferentsen i London var atter samlet d. 17 Mai, men uden andet Resultat, end at Preussen løssagde sig fra Overenskomsterne fra 1852. Dette vakte Bekymring hos Englands og Ruslands repræsentanter der dog endnu ville holde paa Danmarks Integritet, men nødig bryde Freden dog skal de have truet og Mødet været stormende. Igaar atter Møde, men Resultatet ikke bekjendt. Vi har endnu den samme Indkvartering, vi levere tomme Vogne, og saa kjører de selv, forresten er det ikke et Haar bedre end før her i Byen. Kanonerne fra Frederits kjører Østerigerne bort der er endnu endeel tilbage. Af vor Arme bliver Forstærkningsman[d]skabet permitteret (3 Aars neml. fra 1852, 53, 54), Hjem indtil videre.

d. 29/5 64.

I Konferencemødet d. 28 er Preussen og Østerig fremkommen med sit Forslag: »Slesvig og Holsten forenede, adskilte fra Danmark«. De mæglende Magter erklærede disse for uantagelige og foreslog et Mæglingsforslag, Slesvigs Deling ved Dannevirke, hvad der er nord for denne [Linie] indkorporeres i Danmark, og Resten i Holsten. Den 2 Juli [skal være Juni] var atter et Møde, men som nok heller ikke er ført til noget Resultat og imorgen et Møde. Man taler om en forlængelse af Vaabenstilstanden. d. 5/6 64.

Konferentsen er endnu ikke kommen til nogen endelig Fredens Basis, men i det sidste Møde er nok Vaabenstilstanden forlænget paa 14 Dage. Der maa altsaa være Haab om at faa Freden bragt istand, thi ellers vilde Vaabenhvilen ikke have bleven forlænget. En Fredslutning i London under de forhenværende Omstændigheder vil være alt andet end trøstefuld for os. Vi har i den forløbne Uge ikke havt Indkvartering. d. 12/6 64.

Konferentsen har først igaar holdt sit første Møde i den forlængede Vaabenhvile, det tegner daarligt efter en Afgjørelse i den Tid. Preussen spænder desuden sine Fordringer endnu høiere, og vil trække Delingslinien ved Aabenraa Tønder. Danmark er faktisk gaaet ind paa Englands Forslag om en Deling af Slesvig ved Slien og Dannevirke. Men som den svagere Part, der trykkes paa alle Sider, vil vi komme til at gjøre yderlige[re] Indrømmelser for at faa Fred for Tiden, med mindre England og Sverig træder aktivt op, hvad man neppe tør vente efter deres tidligere Forhold. d. 15 fik vi atter Indkvartering 6 Mand Østerigere. d. 17/6 64.

Konferentsen var atter samlet igaar, men man ved her ikke om det store Spørgsmaal er afgjort eller Krigen atter skal begynde i morgen. Vi har endnu Indkvartering. d. 26/6 64.

Konferensen er d. 25 Juni gaaet fra hinanden uden Resultat. England truer men det er fremdeles uvis om det vil andet. Det bliver jo længer jo mørkere for os. Gud være os Arme naadig. Als er den 28 og 29 falden i Fjendens Haand, og Vore har lidt umaadelige Tab baade af Mandskab og Materiel, man taler om 3—4000 Mand. Store Troppemarsche med Baade og Pontoner ligger her og marscherer igjennem. Deres Formaal er vist Fyen. d. 3/7 64.

Fra d. 1 Juli er her etableret en *Grændse-Toldkontrol* ved Uhrmg. Johansen [hvis Hus laa i det nuværende Overbygaards Have. K. V.] hvor alle Vore der kommer Nord fra skal svare Told. Vort Tab ved Als angives nu officielt til 3000 Mand, hvoraf 2000 ere Fanger. Det ser jo længer jo

sørgeligere ud for os. England trækker sig nu helt tilbage, og om fremmed Hjælp er der nu ikke Tale meer for Øieblikket. Vi har nu i to Dage været fri for Indkvartering. Forresten intet nyt, men hver Dag ventes et Angreb paa Fyen og maaske ogsaa Sjælland.

d. 10/7 64.

Den 11 Juli har Hs. Mayst. Kongen afskediget sit Ministerium og omgivet sig med Folk af den gamle Skole. Carl Molkte, Tillisch, Hansen, Sche[e]le, Heltzen Quaade o. s. v. Jeg tør ikke sige Noget om denne Kombination men lovende for os danske Slesvigere er den vist ikke. For Øieblikket gjælder det mest om snarest muligt at opnaa enten Vaabenstilstand eller Fred; thi Jylland kan ikke ret længe holde dette Ursurpati ud. Alle danske Blade er forbudte her og alle Breve blive aabnede.

d. 17/7 64.

Vi leve som i et Exil og veed aldeles Intet, end hvad vor Indkvartering fortælle os. Der skal være Underhandlinger i Vien. Og Liuetnant Hammer skal være taget i Vesterhavet med 4 Kanonbaade.

d. 24/7 64.

Vaabenhvilen udløber inat Kl. 12, og man veed endnu ikke om det gjælder Krig eller en Forlængelse af Vaabenhvilen; man smigrer sig med det sidste, skjønt alle Forberedelser tyder paa Krig. Saaledes er der ogsaa kommen friske Tropper herved og Kysten [er] stærk besat. Fredsvilkaaerne som de angives i tyske Blade ere ogsaa aldeles uantagelige fra dansk Side.

d. 31/7 64.

Vaabenstilstanden er forlænget man siger paa 3 Maaneder og Fredspreliminaierne underskrevne, Danmark afstaaer aldeles Hertugdømmerne lige til Kongeaen, saaledes staaer der i alle tyske Blade, og danske faae vi ingen af, vi ved altsaa ikke andet end at vi er solgt. Sorgen og Forbittrelsen Harmen og Bedrøvelsen opfylder enhver Fædrelandsvens Hjærte saa det er nær ved at briste. Den fattige Trøst er kun tilbage kan det ikke være Løgn!!!

d. 7/8 64.

At Kongen og hans selvvalgte Raadgivere har overgivet hele Slesvig til Tysklands Raadighed er nu en Kjendsgerning, og den 1000 aarige Forbindelse med Danmark paa en lumpen Maade brudt. Hvad enhver fornuftig Mand for 1 Maaned siden vilde havde erklæret for umuligt er skeet vi ere overansvorte vore Fjender for godt Kjøb.

Det er umueligt for Øieblikket at see hvad der har bevæget Regeringen til at begaa en saadan skjændsels Handling, som enhver dansk Mand maa blues ved hvis ikke dynastiske Fordele, som end[d]a ere meget tvivlsomme har lokket Regeringen paa Glatis. Armeen opløses mens Fjenden ligger i Landet.

d. 14/8 64.

Mismod og Fortvivlelse er malet paa Alles Aasyn. Tilliden til Regeringen og den øverste Styrelse er rystet i sin Grundvold. Ordet Forrædere er det staaende Udtryk i Folkemunde hvormed man betegner den hele Akt fra først til sidst. Den danske Arme er ikke mere [i] kun yderst smaa Cadres ere tilbage og Fjenden spadsere omkring i Ro og Mag og holder fremdeles hele Jylland besat og gjør ingen Mine til at reise Hjem. Og hvad skulde vel bevæge ham dertil, naar han lever paa hvor Bekostning. Underhandlingerne skal være i Gang i Vien, og det skal ikkun være Spørgsmaalet om Krigsomkostningerne der beskæftiger dem endnu. d. 21/8 64.

Fra det østlige Slesvig skal der være reist en Deputation til Paris for at anraabe Kejser Napoleon om at faa Nationalitetsprincippet anerkjendt saaledes at vi kan faa Lov til at stemme om vi vil fraskilles Danmark. Dette er det eneste Nødanker der er levnet os. d. 28/8 64.

En Protest er her til Underskrift til »den høie Civiløvrighed« imod nordslesvig[s] Adskillelse fra Danmark og indlemmelse i Tyskland. Den faaer talrige Underskrifter men skal smugles igjennem. Forresten intet Nyt. Daglig In[d]kvartering af Preusserne, gamle der permitteres Hjem og Rekrutter der kommer istedetfor. d. 4/9 64.

Befolkningen kan slet ikke blive fortrolige med den Tanke, at de skal høre Preussen til, man hører de tusinde In[d]vendinger og Udflugter derimod som [h]vor enfoldige de ofte ere dog isandhed tidt ere kostelige Sentenser. Fortydskningsvæsenet drives paa Kraft. Alle Præster ere nu afsatte her i Nordslesvig paa et Par Stkr. nær som har havt Embede før 48. d. 11/9 64.

Fra Nordslesvig er indgaaet en Adresse til Civilbestyrelsen for Hertugdømmet Slesvig hvori vi bede dem at bringe til deres respt. Regeringers Kundskab at Nordslesvig var et dansk Land og ønskede at blive ved Danmark som hidtil; den var underskrevet af over 8000 bosiddende Mænd. d. 25/9 64.

Vaabenstilstanden er udløben uden at der er skeet nogen Forandring og nu lader det til at de fjentlige Tropper tager Vinterkvarteer i Jylland. d. 9/10 64.

Vi har nu to Toldgrændser her en i Kolding og en her ved Byen og vi ere meget indskrænkede. Kreaturer maa ikke udføres fra Jylland ikke engang for Told og her maa de kun indføres for Told. Der gaaer Fredsrygter i disse Dage. d. 9/10 64.

Kort efter general de Mezas bortrejse fra Flensborg i 1864 blev hans møbler dér solgt på auktion til jernstøber Stallknecht. Dennes datterdatter, født Schütt i Åbenrå og gift med en professor Grube i Hamburg, solgte senere møblerne til sin veninde Anna Fischer af den kendte Fischerslægt. Ved Anna Fischers død i 1941 arvede hendes søster, fru Thoma Jacobsen, gift med møller Aage Jacobsen, Brøns Mølle, dem. Fru Jacobsen tog ved sin mands død i 1948 møblerne med til Åbenrå og hæger pietetsfuldt om dem i sit smukke hjem på Karpedam 9. Kun chatollet stammer ikke fra de Mezas lejlighed i Flensborg.

Stemningen er naturlig meget fortrykt og navnlig ikke mindst i Jylland, hvor Indkvarteringen bliver meget generende ved de urimelige Fordringer[ne] Magthaverne gjøre. Kvarterværterne maa nu kun beholde 1 Værelse for dem selv med Familie, Resten skal de overlade til Militairet. Enhver ubetydelig Mishagsytring straffes med Ar[r]est og alt dømmes efter preussisk militær Lov (Krigslovene) Kolding har en In[d]kvartering af cirka 3000 Mand Østerigere. Vi ere heldigvis fri for fast endnu. d. 16/10 64.

Fredsrygterne ere nu atter i Omløb. og efter alt at dømme vil den ikke lade vente længe paa sig. Man antager at den vil blive sluttet i denne Uge, men Betingelserne kjender man ikke. d. 23/10 64.

Freden er atter udsat en Uge, men som igaar skulde den endelig være undertegnet??? Man er narret saa ofte at man intet troer før man seer det. Vi er fri for In[d]kvartering. d. 30/10 64.

Freden er ganske rigtig undertegnet d. 30 Oktbr. endnu kjender man ikke tilfulde dens enkelte Bestemmelser men den er saa ussel og daarlig som muelig for Danmark. Som igaar var Rigsraadet indkaldt til at antage eller forkaste den. Stemningen er aldeles flau. 6/11 64.

Fredstraktaten foreligger nu fuldstændig. Dens Jammerligheder gaar over alle Forventninger selv de af Danmark opbragte Skibe skal udleveres eller erstattes uden at Tyskland giver noget Tilsvarende for Repressalierne de toge i Jylland. Grændsen mellem Danmark og Tyskland blive en Linie fra Heilsminde til Vamdrup derfra et Stykke langs Kongeaen og endelig i en spids Vinkel ned lidt syd for Ribe!!! Senest 6 Uger efter den 30 Oktbr. skal Jylland være rømmet. Rigsraadet har vist igaar antaget Fredstraktaten, og Udmarschen vil da begynde. d. 13/11 64.

Den 16 Oktbr. er Udmarschen begyndt og vi har den Dag og siden hver Dag havt temmelig stærk In[d]kvartering paa Kvarterforpleining, som vi henter paa Magasinet i Kolding. Fredstraktaten er Underskreven d. 12. i Kjøbenhavn og afsendt til Vien s.[amme] Dag. d. 20/11 64.

D. 16 er Fredstraktaten Ratificeret og fra den Dag skal de Fjendtlige betale alt selv. d. 25 forlode de sidste os og Jylland blev den Dag aldeles rømmet. Skjønt deres Opførsel paa Tilbagevejen idethele taget var upaa-klagelig er det dog et uskateerligt Gode at være Herre i sit eget Huus. Der er desuden en styg stinkende Hovmodsaand og selvforgudelse har næsten alle Preusserne og en umaadelig Ringeagt mod alt Dansk og Alle anderledestænkende. Østerigerne vare la[n]gt rarere i den Henseende og

ikke nær saa fordringsfulde; men ikke nøieseende med Hensyn til Næstens Eiendom. Gud ske evig Lov og Tak det er alt godt overstaet. Fremtiden er mørk, Haabet er svagt men hans Almagt er ikke forkortet. Han har forjettet os Hjælp naar vi alvorlig søger den og Skylden er hos os, naar vi ikke faaer den. Det har været et langt Sørgeaar for Danmark siden d. 15 Nov 1863 da Kong Frederik den VII gik til sine Fædre til 25 Novbr. 1864 da Tydskerne forloed Jylland efterat have tilranet sig 2/5 af det gamle Danmarks Rige paa en saa nederdrægtig og lumsk Maade at europas Statsretter ikke let vil finde Magen dertil i det første halve Seculum.

27/11 64.

Af en brevveksling mellem far og søn

*(Sandemand Jens Hansen Diensen og Hans Jensen Diensen,
f. 24. 4. 1837 i Stubbum)*

Stubbum, 4. Mai 1864.

(Søndag)

Elskte kjære Søn.

Din Skrivelse til os af 21 April har vi med megen Glæde modtaget, da vi deraf erfarer, at Du er frisk og rask og den kjære Gud hidindtil har holdt sin beskjærmende Haand over Dig i disse Trængselstider. Det er med lettet Hjerte, at jeg i min stille Eftertanke tilskriver Dig dette Brev, da Peter, der var hos Jørgen Smed havde tilskrevet sine Forældre i Bjerning, at Du og Constantin Hansen begge vare faldne d. 8te April, hvilken Efterretning blev os meddelt som tilforladelig. Det smertede os dybt, kjære Søn, men Gud ske Lov og evig Tak, at det ikke var saaledes. Det vilde have været et haardt Slag og en haard Tilskikkelse fra Herren for Dine nedbøjede Forældre og Søster. Jeg lod søge i Berlingske Tidende, som Præsten holder og hvori findes en Liste over de Faldne. Constantins Navn og Comp. og Nummer fandtes ogsaa der, men om Dig fandtes der intet. Dette beroligede os noget, men hvorledes kunde Peter Smed da skrive det hjem, at Jens Hansens Søn i Stubbum og Muremester Hansens i Christiansfeld begge vare faldne og døde den 8te April? Det var meget uforsvarlig gjort af ham, da det ikke var sandt om Dig. Det var den forrige Søndag, at vi fik denne bedrøvelige Efterretning og det har været en meget sørgelig Uge at udholde indtil i Dag, da vi modtog Dit Brev. Jeg har bedet inderlig til Gud at han ikke vil lægge mere paa os end vi formaade det at bære, og han har hørt vore Bønner, hvorfor han den naadige Gud og Herre ske evig Tak og Pris.

Din trofaste kærlige Fader
J. H. Diensen

Et brev fra H. F. Feilberg til Nutzhorn fra Store Vi april 1864

Ved *Hans Lund*

Omkring 1. April havde cand. teol. Heinrich Nutzhorn, der var Lærer paa Rødding Højskole, og med hvis Søster Anna Pastor H. F. Feilberg i Store Vi var gift, meddelt denne sin Forlovelse med Johanne Berthelsen fra Egeland i Starup Sogn. Fra sin udsatte Post skrev H. F. Feilberg¹⁾ d. 6. April følgende Brev til sin Svoger.

Kære Heinrich!

Dit Brev kom her som en Blomst i en Ørk, som en Solstraale gennem mørke Skyer, men saa forunderlig er Tiden, at hvad der under andre Forhold vilde være Genstand for megen Glæde og megen Omtale og mange Planer, det sees, høres, spørges, og man ved knap, hvad det er. Vi modtog dit Brev og glædede os hjertelig med dig og glemte et Øjeblik Uvejret, der saaes omkring os, men samtidig fik jeg et Brev fra Fader, som vi læste bagefter. Derigennem bragede Krigslarmen og drøuede Kanonskudene fra Dybbøl, og ved alle de Tanker, som derved vakttes, blev du glemt – ja tilgiv det – saa fuldstændig, at det var næsten med en vis Forundring, jeg senere besindede mig paa, at jeg havde hørt fra dig, og hvad Brevet indeholdt. Alle Tanker Dag saavel som Nat dreje sig om det Ene – hvorledes gaar det? – er Herrens Time snart kommen? – er det et Bedrag, at vi synes at skimte en Morgenrøde? Den øverste Del af Dagen har Skudene dundred fra Dybbøl, undertiden som i hele Salver. Vi spørger hinanden, hvad betyder det, og ingen ved at svare.

Nu, Gud være med dig og din unge Kærlighed og hjælpe Eder godt over alle de Skjær, som der findes paa den Vej. Saa holder Dagen nok, hvad Morgenstunden lover. Jeg spekulerede straks paa at faa Huset fejlet og prydet til Pintsedag for at modtage ikke syv onde, men to gode Aander – dog det er jo kun en vild Drøm; jeg har i de sidste 14 Dage daglig ventet min Afsættelse. Endnu er den ikke kommen, og der viser sig ligesom

1) H. F. Feilberg, der senere skulle vinde sig berømmelse som folkemindeforsker, var i 8 år præst i Sydslesvig, først 3 år som kapellan hos Ejler Hægeraup i Solt, derefter som sognepræst i Valsbøl 1859–62 og i Store Vi fra 1862–64.

Heinrich Nutzhorn
(1833–1925)
og Johanne Nutzhorn,
f. Berthelsen, gift 1866

en lille bitte Mulighed for, at den foreløbig endnu lader en Stund vente paa sig. Skønt Forholdene ere saa pinagtige *her*, at Afsættelse vilde være langt at foretrække for Forbliven, vilde det dog, som min Ven Hans Peter Rytter siger, være »en Spaas« at see sit Sogn stille saa mange Taabeligheder op, Faner, Adresser, Deputationer m. m. for at blive mig kvit blandt andet og saa intet faa derfor. Ja, naar dette ikke var til at græde Blod over, saa kunde man »lee sig en Pukkel til« ved at se paa det Styr.

Hils din Hanne fra mig og sig hende, hvor meget jeg glæder mig til at gøre hendes Bekendtskab. Det skeer, vil Gud, nok herefter engang et eller andet Sted paa Guds grønne Jord. Bliver jeg afsat, er Planen halvvejs, at Anna og Astrid rejser til København og jeg til Ullerup, d. v. da sige, hvis jeg kan være Fader²⁾ til Tjeneste. For Tiden har han Husarrest, og det er

2) N. L. Feilberg var præst i Ullerup på Sundeved.

H. P. Feilberg (1831–1921).
Gift med Lovise Anna v. Nutzhorn 1860

vel lidet tjenligt, at jeg gør ham Selskab deri. Schleppegrell³⁾ skal nemlig være deserteret midt ud af Tyskernes Lejr i Broager, derefter er alle Naboer satte under streng Opsigt. Forøvrigt ved jeg kun lidt om Begivenhederne før 8–14 Dage efter, undtagen for saa vidt vore Vogne kommer hjem fra Krigskjørslerne med allehaande Røverhistorier, af hvilke vi saa gør Forsøg paa at udestillere et Minimum af Sandhed.

Alt ligger stille, deriblandt desværre ogsaa min Præstegjening. Intet høres uden de politiske Lidenskabers Røst, som her langt, saa vidt Mennesker kunne se, overdøver enhver anden. Endnu er alt ved det gamle her. Idag er Andragender indleverede om Tysk i Kirke og Skole saa at sige fra hele Sognet, kun en 4 Stykker have haft Mod til at vedstaa deres Overbevisning. Med Indførelsen af udelukkende Tysk ryger jeg udentvivl, da der forlanges en Revers af os, at vi ere »innerlich bereit« til med Lust und Liebe at indføre Tysk eller noget lignende, som ingen ærlig Mand kan eller vil love. Den oprindelige Fordring fra Civilcommissærerne, at Forholdet mellem den dansk- og tysktalende Befolkning skulde nøje undersøges, synes at være forladt, muligvis fordi det vilde see altfor afsindigt ud at indføre Tysk i et Distrikt, hvor 90/100 af Befolkningen taler dansk, naar dette officielt oplystes.

Enden kommer vel engang paa dette Virvar. — — — Sind og Tanker trættes af den evindelige Grublen, som Afsondringen og Ørkesløsheden for-dømmer En til. Intet frivilligt Arbejde vil lykkes. Bedre Tider ville komme.

3) J. C. G. Schleppegrell var diakon i Broager 1852–64.

Hils din Hanne hjerteligt – – – hils din Præst⁴⁾, fortæl ham, at det ikke er Meningen, at vi enten er bange eller forsagte, men vi pines svarligen. Astrid⁵⁾ har derimod et ypperligt Humør, leer og snakker, saa man somme Tider glemmer hele Krigens Larm derover. Vi gaa ude ved Gjærdet og høre de fjerne Brag af Kanonerne og hun løber til sin Moder: Adis bange, Katnonerne synger – – –

Hermed Gud befalet
din F.

4) Pastor Svejstrup i Rødding.

5) Astrid er Feilbergs ældste datter, født i efteråret 1862. Brevet findes i Rigsarkivet.

Kjære Tine!

Ved Inger Bjørn Svensson

Brevet til Tine er skrevet af Caroline Bergholt, datter af degn Bergholt i Øsby, og modtageren er Carolines ældre søster Laurentine Vibeke, der i 1854 var blevet gift med lærer J. A. Kloster, Skodborg. Han nægtede at aflægge eden og blev derfor afskediget fra sin stilling af de præsiske myndigheder, og i den anledning skrev Peder Skau, Bukshave, om hustruen: »Hans opofrende hustru støttede ham også heri så stærkt, som nogen dannekvinde var i stand til, uagtet hun godt vidste, at meget tarvelige kår ventede hende.«

Kjære Tine.

Øsby, den 19. April 1864.

Da der nok ingen Sandsynlighed er for at en af os, V.*) eller jeg, kommer med Andreas til Skodborg, saa vil jeg see om jeg ikke kan faa et Brev indsmuglet mellem Andreas Pakkenilliker, naar han rejser, men det maa naturligviis være uden baade Tydskernes og Faders Vidende, thi det vilde vist ikke bekomme mig vel, hvis nogen af dem fik at vide, at jeg sendte dette Brev med Andreas. Jeg begynder paa det i god Tid kan du nok see, men det er fordi det ikke skal tage for megen Tid bort fra mit andet Arbejde, her kan jeg nu saa dejlig skrive lidt hver Dag i de 12–14 Dage der er tilbage før Maj, og saa skal der nok, naar jeg er færdig med det Hele, blive en heel Dags Læsning ud af alt, hvad jeg her faar skrevet op. Ja i denne Tid, da man netop har saa meget, man har Lyst til at skrive til hinanden om, er det jo egentlig farligt at skrive Breve, er det ikke ogsaa kjedeligt at vi skulle bo saa langt fra hinanden! Men førend jeg begynder at skrive om noget andet, har jeg en Høne at plukke med Dig. Du gør nemlig en Bemærkning i et Brev som Du skrev i Januar, som V. og jeg ingenlunde synes om, og som vi ikke skal give Dig Grund til at

*) Laurentine Vibekes og Carolines søster Vibeke Bergholt.

komme med tiere, efter at Du nemlig har beklaget Dig over Tilstanden for Øjeblikket og skrevet om hvorledes det helst maatte blive, slutter Du med den Bemærkning: »ja jeg veed jo nok at *mine Søstre lee ad mig*, fordi jeg har skrevet alt dette« o.s.v. Tine, hvor kan Du dog tro at vi skulde lee ad sligt, synes Du da, at der er Grund til at lee i denne Tid eller tror Du at Dine Søstre ere saa lidet danske, at vi kunde le ad saa alvorlige Ting, sandelig, Du maae rigtignok have en ringe Mening om os. Naar jeg tænker mig om, veed jeg jo rigtignok at jeg medens jeg var i Skodborg ikke viste synderlig Interesse for den danske Sag, og vi have jo rigtignok saa ofte moret os over Din, som vi syntes, næsten alt for vidt drevne Danskhed, men skulde vi derfor i en Tid som denne være saa ligegyldige for Tingenes Tilstand at vi kunne lee af Din Beklagelse over vort i denne Tid virkelig beklagelsesværdige Fædreland? nej Danske ere vi dog og det tilbunds, det kan Du være vis paa, og hidindtil have vi kun manglet at blive sat paa en Prøve for ret at komme til at føle at vi dog have ægte dansk Blod i os; thi jeg troer ikke at vi nu give Dig noget efter. Er Du nu blevet overbeviist og vil Du nu udelade slige Yttringer i Dine Breve herefter. Saa kunde den Høne vel være tilbørlig plukket!!!!

Du spørger i samme Brev, om vi her bære Sorg for Kong Frederik den Syvende, og saavidt jeg erindrer har Du ikke faaet Svar derpaa, jo baade vi og Præstens gik og gaaer bestandig i Sort, vi ere blevne ved at gaa sortklædte, fordi vi syntes at baade fortjente vor kjære hedengangne Konge nok at Danmark sørgede over ham, og tillige syntes vi at der var ingen Grund til at lægge Sørgedragten, saalænge Tilstanden her i Slesvig og i hele Landet er saa sørgelig som for Øjeblikket; ja en lille Grund var jo ogsaa den at vi havde nu engang faaet sort Pynt og saa syntes vi, vi vilde slide det op først, imidlertid have vi nu besluttet at lægge Sorgen med Vintertøjet. Hvad syntes Du forresten om Kong Christian IX's Befaling om at lægge Sorgen, da Krigen begyndte? Den var ikke efter vore Hoveder her, og han fik ogsaa rigtig derfor i et Digt, som var trykt i Dagbladet, forresten et meget smukt Digt. Her har vi ogsaa siden den 15de Nov. havt Alterklædet samt det røde Fløjl paa Prædikestolen overtrukket med Sort, samt sorte Sløjfer paa Lysestagerne. Ja det var rigtignok en Sorg for os alle saaledes at miste vor kjære, signede, danske Konge, og hvor anderledes vilde ikke alting have været, hvis han endnu havde siddet paa Thronen! Hans Eftermand har jeg ikke noget isinde med, hverken ham eller hans højre Haand. Biskop Monrad kan man dog have nogen Tiltro til, og saa vor anden store Sorg, Dannevirkestillingens Opgivelse, ja den var nærved at være ligesaastor som den første; thi til Dannevirke havde vi jo sat al vor Liid, og saa at see alt dette Haab saa pludselig tilintetgjort, alle forhen gjorde Bekostninger paa Volden, alle vore brave Jensers Savn og Anstrængelser, alt kunne jo have været sparet, det har jo været til ingen

De to søstre, Vibeke til venstre og Caroline til højre. Degn Bergholts døtre bestyrede en årrække Højskolehjemmet i Kolding; senere overtog de Højskolehjemmet i København.

Nytte. Hvornaar mon man skal faae rigtig bestemt at vide om Overkommandoen eller Regjeringen har havt den største Skyld i dette skammelige Tilbagetog, Vibeke og jeg have intet godt Øje til Hans Højærværdighed, Monrad, vi ønskede ham eengang hængt med samt hans Heelstatstilhængere, og endnu ere vi ikke forsonede med ham. Kongen kan man jo ikke saadan have noget videre imod, thi han gjør »eisen ingen Uend« men man kan jo nok ønske at have havt et mere kløgtigt Hoved til Konge. Kjøbenhavnerne have tillagt ham de Ord som Valgsprog: »Salige ere de fattige i Aanden; thi de skulle arve Guds Rige!« Alligevel kunde alt vel nok blive godt hvis han havde havt et andet Ministerium, og saa hvis Dronningen havde været dansk, men hun er jo ravtydsk, og Monrad er en snedig gammel Ræv, hvilket man nok kan mærke paa Kongens udenadlærte, af Monrad forfattede Proklamationer.

den 20. April.

Nej nu er det da for galt, Dyppel er tagen af Preuserne, det var vort sidste Haab, vort ny Dannevirke, Gud veed hvad vi nu vil blive til, stakkels Danmark, stakkels Jensen! Hvad vil dog Enden blive. Nu bliver Brevet nok ikke længere; thi jeg har tabt Lysten til at skrive. – Hvilken Fremtid!

den 24. April.

Jeg maae dog nok helst blive ved at fortælle lidt mere, da jeg eengang har begyndt, forleden Dag havde jeg rigtignok ingen Lyst, men det var dog meest i det første Øjeblik at Sorgen over Dyppelstillingens Opgivelse var størst. Hvem skulde ogsaa have tænkt derpaa, og i den sidste Tid vare vi netop blevne saa meget trygge, siden Preuserne anden Paaskedag og derefter vare blevne slaaede saa tappert tilbage. Her have vi nu efter de sidste Dages Begivenheder tabt Troen baade paa Fredericias og Als's Uindtagelighed, om en kort Tid tænker jeg nok at Tydskerne ere fuldkommen Herre ogsaa i hele Jylland; dog var det Synd at regne vore tappe Jenser det til Last, de have saamænd holdt sig tappert og længe imod en saa overlegen Fjende. Dyppel gik de dog fra med større Ære end fra Dannevirke, ihvorvel det, naar man rigtig overtænker Alt, jo vel ikke var saa meget ufornuftig, at de forlod Dannevirkestillingen. Var det ikke et mærkeligt Tilfælde ved Dyppel, at General Gerlach netop i de Dage da de gik tilbage, ikke havde Overkommandoen, men at den paa Grund af dens Sygdom var overdraget til General Steinmann (hvem man siden Armeen laae ved Dannevirke ikke har havt noget godt Øje til). Ja man fristes næsten til at tillægge ham noget af Skylden, ligesom vi heller ikke vare fri for at tillægge de Meza Skylden for Dannevirkes Rømning. De Meza duede da virkelig heller ikke til Overgeneral, saadan en gammel Nathue der gaar i Barndom, var det een at give Overkommandoen over vor lille tappe Armee? de havde virkelig fortjent en bedre General. Har Du maaskee ikke hørt nogle af hans Heltebedrifter, saa vil jeg fortælle Dig enkelte Træk, hvoraf man nok kan slutte sig til hans Dygtighed i det ham betroede Fag. Medens de laae ved Dannevirke, opholdt han sig mest hjemme i hans Stue og øvede fine musikalske Talenter, istedetfor at røgte sit Kald og tænke paa Armeens Bedste satte han sig til at spille hjemme i hans Stue! Da Tilbagetoget gik for sig, dette frygtelige Tilbagetog, skammelig for den hele danske Nation og sørgeligt for vore brave Jenser, der paa dette gjennemgik næsten overmenneskelige Anstrængelser, og som med Rette regner det til den sørgeligste Begivenhed siden Krigens Begyndelse, da kjørte Hr. Generalen ganske rolig nok saa magelig foran i sin lukkede Vogn, uden at bekymre sig om sine Soldaters Anstrængelser, blot ivrig for at bringe sin egen dyrebare Person i Sikkerhed over paa Als! Og saa har han endnu givet flere Beviser paa, at hans Forstand nok ikke er saa rigtig sikker: tænk blot, da han nu blev kaldt over til Kjøbenhavn for at aflægge Regnskab for sin Adfærd ved Dannevirke (hvilket han rigtignok slap nemt fra), da kunde han, istedenfor at tænke paa Fædrelandets sørgelige Stilling, sidde og komponere Claveerstykker ovre i Kjøbenhavn, i den Tid komponerede han et Stykke som han selv kaldte »Retirademarch«. Hvad synes I om saadan en General? – Laurits Skau skal ogsaa

Da jeg en dag havde skaaret ud en Spidskugle af Brystmusklen paa en saaret Soldat og puttet den i Lommen for at bevare den til min ovrigte Samling, udbrod Patienten: »Kjære Doktor, giv mig den Kugle, den skal min Sandten tilbagesendes i Kroppen paa en Preusser«. Han fik naturligvis sin Kugle og sendte den senere i samme Retning, hvorfra den var kommen.

Dr. T. D. Reymert, april 1864. C. J. Anker: Norske Frivillige.

have skrevet til Kjøbenhavn, at dersom de Meza og de to andre, der vare med for at aflægge Regnskab derovre, ikke bleve skudte, saa vilde han ikke virke mere for den danske Sag herefter (hvilket han dog nu for Øjeblikket i ethvert Tilfælde nok skal lade være), men hvorledes Regjeringen nu har opfattet de Mezas Skyldighed eller Uskyldighed, er ikke godt at vide; thi han har jo faaet Kommando over en Division igjen.

Længe førend de droge fra Dannevirke, hørte vi her Rygtet om at Tydskerne i Haderslev ventede Preuserne den 12te Februar, og det gik jo nøjagtig i Opfyldelse. Jeg veed ikke om I have hørt hvorledes de blev modtagne af »Tydskerne« i Haderslev (som Danskerne i en Sang har været uforskammede nok til at kalde de tydske Damer i Haderslev). Der havde nemlig forsamlet sig endeel af de meest fanatiske tydske Damer, oppe ved Iwersens paa Torvet, hvorfra de sendte en Blomsterregn ned til de preussiske og østerrigske Soldater idet de marcherede forbi, men tænk saa bare hvor lidet taknemmelige de »tappre« Krigere viste sig, flere af dem havde den Uforskammedhed at spørge: hvorfor de bombarderede dem med Blomster, og nogle skal have sagt, idet de saa alle disse hvidklædte Damer: »Oh, haben Sie auch hier so ein »Damenhaus«, solche haben wir auch in Berlin!« Nogle skal have raabt til dem, at de skulde snart komme, de skulde blot hen i deres Logis først. Hvad synes I, maae det ikke have været en Tort for de stakkels Damer! Hvem der imidlertid gottede sig rigtig derover, det var vi og Præstens, vi undte dem det rigtig godt. I disse Dage er der ogsaa kommen Tusinder af Preusere igjennem Haderslev, men Boketter og Krands fik de ingen af, hvilket det dog havde været mere passende at give dem nu, da de dog havde lidt at prale af (omendskjønt den Sejer var simpel nok, hvor Overvinderne vare 6 mod 1), det har nok imidlertid Damerne ikke vovet at prøve igjen, for ikke at blive altfor meget til Latter for Danskerne, og derfor har de ladet det være med blot at rejse en Æresport, ogsaa ved Iwersens paa Markedet, med et »Velkommen til Slesvig-Holsteens Befriere« som Overskrift. »Sleswig-Holstein meerumschlungen« er i denne Tid det stadige Stykke, som bliver sunget af Soldaterne, spillet af deres Musikkorps og fløjtet af Gadedrengene; forleden Dag vare Vibeke og Andreas i Haderslev, da kom der ogsaa mange Militair igjennem Byen, det gik med fuld Musik igjennem Gaderne, og de maatte høre »Schleswig-Holstein« blive spillet som sædvanlig. Hvor maae det

ikke skurre i de tro Danskes Øren derude, og hvor maae det ikke ærgre dem at see al den Stads og alle de schleswig-holsteinske Flag der vaje rundt omkring dem! Ja Gudskeelov at vi ikke bo i Haderslev i denne Tid. Imidlertid have de det ligesom Jensenne, de tabe ikke Modet derfor. Fornylig have de digtet en Sang om alle Tydskerne derude, saadan en Smædevise, og den havde de faaet praktiseret ind i alle deres Huse, hvis Navne vare nævnede deri, saa at de om Morgenens fandt den liggende i deres Stuer, ligeledes have de flere Gange havt den Dristighed at rive det blaa af Fanerne derude, saa at der om Morgenens har hængt danske Fanner, en rød og en hvid Stribe, det er flere Gange passeret med Flaget paa Kirken, og saa sige Danskerne, at der kan de see, Vor Herre holder dog med os, han lader altid det blaa blæse itu og det røde og hvide sidde sammen.

Hvis I ingen Aviser have, saa kunde jeg vist fortælle Eder mange Ting som I ikke have hørt, baade om det ene og det andet, men Pladsen tillader mig ikke mange Historier, og saa skal jeg lade det være med det Vigtigste, det Øvrige kunne I vel ogsaa nok faae ud af Andreas, naar han kommer. Vi holde Folkets Avis og der staaer mange moersomme Træk fra Soldaterne ved Dyppel, som vidne om at Vittighed er noget medfødt hos den danske Nation, ligesom Praleri hos den Prøisiske og Tyvagtighed hos den Østerrigske. Saaledes fortæller Erik Bøgh at eengang havde vore Jensen faaet fat paa en Granat som ikke var exploderet, heel forsigtig havde de da faaet det Indvendige pillet ud, satte et Baand om den, og skrevet udenpaa: »Vater Wrangel«, derpaa tørede de den inde i et Blokhuus, og satte hver Dag Vand og Brød ind til den, det skulde forestille Wrangel, som de havde sat paa Vand og Brød; en anden Gang kom nogle Soldater kjørende meget vaersomt med en Vogn der var pakket heel fuld, en anden Jens mødte dem og spurgte hvad det var de kjørt saa forsigtig med, »aa, det er en hel Mængde Saarede der skal bringes paa Lazarethet«, svarede de; ved at see nærmere efter befandtes det at være – en heel Vognfuld gamle hullede Støvler, som Jens ville kjøre til Skomageren med, og saadan have vi læst mange Historier om dem.

(I Marginen er indføjet: Antoinette og jeg have i Anledning af Krigen digtet en Masse »Jensesange« som du skal faa at høre naar Du engang kommer herom. Der er Melodi til dem alle, men da jeg kjender din Meddelelseslyst, hvad Digte angaar, saa er jeg bange for at sende Dig Afskrifter af dem; thi saa var jeg jo vis paa at Du ved første lejlighed udbasunerede dem derude i Skodborg. – Alle de Sange der bleve digtede da Kong Frederik VII døde har jeg afskrevet og een af dem synes jeg især saa overmaade godt om, den begynder: Mens den sidste Hilsen drøner tungt fra Ø til Ø etc. der tales til Østersøen som bar ham paa hans sidste Reise).

En Historie af en anden Slags har ogsaa løbet omkring her i den sidste

Et stykke bagved løbegraven fandt de et lille nydeligt hus, der så ud til at passe glimrende. De gik ind og mødte et fuldstændigt overvældende blomsterflor i alle tre små værelser. Der var roser, der var levkøjer, og selv væggene havde espaliers med de dejligste roser. Da huset var forladt, var der intet i vejen for at tage det i besiddelse, og de indrettede sig med, hvad de havde med fra Sønderborg.

Men pludselig så de en lille seddel og læste: »Vand blomsterne«, tydeligt skrevet af en kvinde, der havde efterladt den i håb om, at hendes blomster ville finde en venlig hånd – og en venlig vandkande. Det kunne de ikke stå for, og de gik omgående i gang med arbejdet. Huset var imidlertid ikke forsynet med en brønd, og der var langt til andre huse, de turde heller ikke fjerne sig for langt fra deres afdeling nede i løbegraven. De bevæbnede sig selvfølgelig med krukker og spande og gik ned til Allsund. Preusserne gjorde ikke noget – man kunne bare se, de iagttog den underlige vandhentning, men det var jo krukker og ikke geværer, så de rørte ikke på sig. Transporten var både lang og besværlig, og der var mange blomsterpotter.

Midt i arbejdet stod pludselig deres kompagnichef inde i stuen, og han krævede en forklaring på denne mærkelige vandhentning. De gav den ved blot at pege på sedlen med den patetiske bøn om hjælp, og så brast kaptajnen i latter. »Kære svensker«, sagde han, »De ødelægger jo de yndige blomster! Ved De virkelig ikke, at blomster ikke tåler saltvand – det går de simpelthen ud af – det gør svenske blomster også!«

Sekondløjtnant (senere major) Hjalmar Åkerhielm's erindringer, genfortalt af Cai Schaffalitzky de Muckadell. Jydske Tidende 16. 2. 1964.

Tid, saa vidt jeg husker har den ellers ikke staaet i Bladene. Prinds Friederich Carl, som har Deel i Overkommandoen over den preussiske Armeé, opholder sig jo i Graasten, derfra behagede det engang hans Høihed at spadseré op paa en Høi i Nærheden, hvorfra han kunde overse de Danske Stillinger ved Skandserne; han tænkte jo vist ret at faae Leilighed til at fryde sig over at see alle de Ødelæggelser, som hans Landsmænds utallige Bomber og Granater anrettede i den danske Hær, men tænk saa blot hvilken Ærgrelse det maae have været for ham istedenfor at see Jensenne krybe i et Musehul, som Preusserne vist vilde have gjort i deres Sted, seer han vore Soldater sidde ganske rolig og spille Kort inde mellem Skandserne uden at ænse Granaterne som i 100de Viis faldt rundt omkring dem. Derover blev han saa desparat at han befalede hans Soldater at storme strax, og de Stakler maatte storme 3 Gange den Dag!

For kort siden har Ministeriet i Kjøbenhavn sendt en Skrivelse til alle vore Gesandter ved de neutrale Hoffer, hvori der er givet en fuldstændig Beskrivelse over Tydskernes og især Preussernes skammelige Opførsel her i Landet, især klages der over deres umenneskelige Adfærd ved Sønderborgs Bombardement, hvor de uden at give Indvaanerne Tid til at redde dem og deres Eiendom, beskød Byen, efterat de endog paa Danskernes Forespørgsel, om de havde isinde at skyde Byen i Brand, havde svaret benægtende; der klages ogsaa over deres Opførsel i Jylland; og deres Adfærd med Løven paa Flensborg Kirkegaard, samt Skamlingsbankestøtten nævnes ogsaa (Indføjet i Marginen: Har Du hørt hvorledes de har baaret dem ad med Støtten paa Skamlingsbanke, først have de sprængt den, og nu have de ved offentlig Auction solgt Stumperne. Tænk! det er neppe

et Aar siden at vi talte om at komme med til Skamlingsfest, naar den blev afsløret!). Hvis de andre Magter nu efterat være kommet til Kundskab om Fjendens barbariske Handlemaade især i den sidste Tid, ville staae rolige og see Danmarks totale Ødelæggelse, saa veed jeg ikke hvorledes de have det; thi saa er der da ingen der har en Gnist af Følelse i dem. England kan man nok ellers vente længe efter, hvis der ikke skeer en Forandring med Regjeringen, hvilket der har været Tale om, man siger, og Bladene har skrevet meget om at Englænderne ere kjede baade af Dronningen og Parlamentet, og hvis de kunde styrte begge og saa faae Prindsen af Vales paa Thronen, saa kunde der jo maaskee være Haab om Hjælp fra den Side; thi han er godt stemt for den danske Sag. At Frankrig ikke hjælper os er mærkelig, men endnu mærkværdigere er det at Sverrig-Norge rolig kan see paa Krigen, hvem skulde da have troet det efter deres gode Løfter, men her kan man rigtignok see, at man ingen kan stole paa. Selv Frankrig misbilliger Sverrigs Neutralitet, men lad nu Svenskerne see, hvorledes man vil hjælpe dem, naar Rusland engang skulde faa isinde at bekriige dem, det betænke de vistnok ikke. Hvad bliver nu Skandinavismen til, hvem der nu vil kalde sig Skandinav maae rigtignok have en Skrue løs! – Svenskerne skulde bare have kommet dengang vi stode ved Dannevirke, saa kunde vi vist have holdt den, og vi vare da ikke overgaaede den Skam at gaae derfra. –

Har denne her Liebhaber til Skodborg Skole meldt sig siden? Jeg vil da haabe han ikke skal faae Leilighed til at faae sin Lyst stillet efter et Degneembede. Her have vi ingen saadan hørt Tale om, men Provst Prahl skal nok have havt Lyst til at faae Øsby Præsteembede, hvis han kunde tilligemed blive Provst i Haderslev, men da det nok ikke har kunnet lade sig gjøre, har han forføiet sig hjem igjen. Her giver man Præster og andre Embedsmænd Stuearrest for et godt Ord, saaledes har Pastor Rasmussen i Halk, Agenten i Aarøsund og Controlleuren i Stevelt faaet Ordre til at holde sig hjemme, og de maae ikke uden speciel Tilladelse gaae nogensteds hen. Fader er saa angst for at tale formeget om Politik, og ligeledes for at skrive Breve, og det gik nok ikke godt, hvis han vidste, hvad jeg her sidder og maler op. Jensen og Helene bo ligesom i en anden Verdensdeel, vi har kun hørt fra dem eengang siden den lille Prinds arriverede derovre, og det var nu for et Øieblik siden, da kom der Bud at de var raske allesammen, men hvordan det ellers gaar dem veed vi slet ikke bedre end I derude. Idag var det nogle kasserede Soldater fra Als, der vare slupne den Vei hjem og som de havde faaet Bud med herover. Det er ikke saa rart for Helene nu til Mai; thi da skulde hun have havt en Pige heroverfra, medens hendes nuværende Pige skal blive paa Øen, og hvis Sagerne ikke forandrer sig, bliver der nok ingen Raad til at hun kan komme derover; vi tænkte jo da nok at de andre derovre vilde hjælpe lidt paa hende,

og saa faaer hun jo at hjælpe sig som hun kan; thi det er jo i Krigstider! – Her have vi havt Soldater, det vil da sige i Sognet, lige siden de første kom; de allerførste vi havde i Indqvartering her vare de preusiske røde Gardehusarer (Tinsoldaterne), som Jyderne kalder dem; de opførte sig meget godt, det var jo ogsaa en af de »noble Preusere«. Vi havde to, en Underofficer og en Menig, som var her i 3 paa 4de Dag, Underofficeren var gift med en Degnedatter i Potsdam, og det morede ham nu at komme

... Som vi havde tændt lys, meldtes indkvartering. Jeg gik ud i den oplyste gang og traf der en østerrigsk Infanteriofficer med sin ungarske Tjener.

»Jeg er kejs. kgl. østerrigsk Oberstløjtnant v. Fuchs; jeg håber, jeg er velkommen.«

»Ja, jeg er præst her ved den danske menighed, og følgelig er vi fjender, men som Indkvarteret skal De blive vel modtaget!«

»Godt!« svarede den gemytlige Østerriger; »jeg er Soldat og bryder mig ikke om Politiken!« – Dermed traadte vi begge ganske oprømte ind i Stuen og tilbragte Aftenen over al Forventning godt og vel. Han satte sig i Lænestolen i Dagligstuen, da der var koldt i hans eget værelse, og saaledes kom vi strax i livlig og gemytlig Ordveksling. Støvlerne vilde han ikke have af, da han saa ikke kunde faa dem paa igjen; saa vaade vare de; og Benklæderne tøede først op, sgde han, ved Sengetid! – Jeg bad ham være forberedt paa en Sten i Nækken, da man sagtens under Illuminationen slog Ruderne ind hos den danske Præst.

»Saa stiller jeg mig med Pistolen i Vinduet og skyder paa de slyngler!«

(Pastor G. F. A. Graaes efterladte dagbogsoptegnelser. Flensborg, den 7. 2. 1864).

Andetsteds fortælles om en slesvig-holstensk sindet familie, der boede i Flensborg ved havnen, og som under de danske soldaters tilbagetog fra Dannevirke fuldstændig glemte de politiske sympatier for næstekærlighedens umiddelbare bud. Det rygtedes hurtigt blandt de trætte og sultne soldater, at her kunne man få noget at spise, og familien delte varm mad ud, så længe der var noget at dele ud af til de indstrømmende soldater.

til at logere ved en Degnefamilie, han lod Munden løbe hele Dagen, roste især alt hvad der var tydsk, var rigtig stolt af Preusen og Preuserne, men var iøvrigt en stor Cujon, og længtes bare efter at komme hjem igjen. Danskerne skulde jo give efter, sagde han, saa skulde det snart faae en Ende. Vi morede os over dem; thi de taledede altid om vor Flid, saasart de saa os med et Arbeidstoi i Haanden, saa heed det altid: »Sie sind so fleizig Fräulein!« eller: »sind Sie immer so fleizig?« »haben Sie noch nicht Feuerabend?« og saasart der kom een af dem fra Byen, saa altid Roes for vor Flid, efter Vibekes og Helens Fortælling skal det jo have været ligesaadan i sidste Krig, og altsaa maae de tydske Damer vist ingenting bestille. »Fräuleiner« vare vi altid, og de førte dem ogsaa meget nette op. Da de reiste, toge de saamænd en rørende Afskeed med os, ja Underofficeren kom Taarene i Øinene da han sagde Farvel! De Stakler da igrunden, at de saaledes maa kjempe for en dem ganske ligeegyldig Sag, blot fordi det behager deres Konge og Ministre. Ja Kongen (den preusiske), von Bismark, Vrangl og Prinds Friederich, dem kunde jeg ønske alt Ondt. Kong Wil-

helm (den noble Konge) skal have været i Graasteen iforgaars, oppe at tage hans ny Landsdeel i Øiesyn, hvem der bare vilde give ham en Kugle engang!!!

Da Gardehusarerne vare reiste, havde vi ingen Indqvartering, førend vi fik Østerrigerne (Møllersvendene) som Jenserne kalde dem. Først var der i mange Dage marscheret Patrouiller forbi til Aarø Sund, henved et Par hundrede Mand ad Gangen, saa troede vi at det var blevet derved; men pludselig en Dag holdt de stille her i Byen, hvor de saa skulle blive, da de havde faaet Nys om at Svenskerne vilde gaae i Land ved Aarø Sund. Vi fik 16 Mand, som vi indlogerede i Skolen, og saa kogte de i Bakhuset. De fik jo Naturalforplejning, hvilket de selv lavede til, saa vi havde ikke videre Uleilighed med dem, undtagen en Gang imellem at koge Kaffe for dem. Det var ikke let at komme efter, hvordan de vilde have det lavet, men omsider fik vi det lært. Det første Kaffe vi kogte for dem tragtede vi igjennem en Kaffepose ligesom vi pleiede, og da det var færdig, gav vi dem det ind i en Kande, samt nogen Fløde og Sukker. Fløden drak de reent op og Sukkeret har de vist deelt imellem sig, men Kaffen smagte dem vist ikke rigtig; thi han (Underofficeren var det nemlig) kom ikke oftere og bad os derom. Den næste Dag kom der imidlertid en Anden med Kaffe, som han vilde have kogt til 3, og efter nogen Snakken fik vi da ud af ham at han vilde have det kogt i en Gryde; det var nemlig ikke mulig at forstaa ham, førend han kom med ind i Kjøkkenet og fik Øie paa en Gryde, saa kunde vi begribe, at det skulde koges i en Saadan. De 3 drak da først det Halve af denne Velling, saa pumpede de den fuld af Vand og deelte Resten. Fader mener at de kom Brød i og rørte saa om og spiste det med Skeer, jeg skal ikke melde noget derom, thi jeg saae det ikke, men det er sandsynlig nok. Deres Kaffe saa akkurat ud ligesom Chokolade, og smagte ligesom Chikori. Dengang slap vi for Officerer, men den næste Gang vi fik Østerrigere maatte vi have en »Oberdokter« og hans Tjener, og saa havde vi 14 Øiensyge i Skolen. Det var jo ikke behageligt, men vi havde jo ikke videre med dem at gjøre, og saa trøstede vi os med at der var ingen Fare. Imidlertid fandt deres Hauptmann paa at de skulde have Madrasser at ligge paa, Tæpper at dække over dem, Lagener og hvert et Haandklæde at tørre dem i. Dette maatte Fader og H. Hansen skaffe inden 2 Timer efter at Ordren blev given, ellers toge de selv, truede han med, De fik det jo da ogsaa skrabet sammen af vor lille By, men det kunde være bleven farlig nok; thi Sygdommen er jo meget smitsom, og især smitter den jo ved Berørelse af noget en Syg har havt ved Øinene; vi vare da imidlertid saa heldige at slippe i hele Byen, hvilket var et meget mærkeligt Tilfælde, da der rundt omkring blandt Soldaterne vare mange meer eller mindre angrebne deraf! Vores lille Hr. Docktor var ret en fiin Herre, jeg troer ikke at selve Løitnanterne vare høiere paa Straa end han. Hans Tjener var

der rigtig østerrigsk Tyvenatur i; vi gave ham og hans Herre Kaffe den Morgen de reiste (ellers gav vi dem ikke noget) og saa takkede han for det paa den Maade, at han tog Faders ny Vanter, samt en lille Anekdotebog med sig til en Erindring!!! Heldigvis beholdt vi dem ikke længe her i Byen. Saa forløb der nogen Tid førend der kom stadig Indqvartering her til Sog- net igjen; dem der derpaa kom, vare østerrigske Jægere, Skarpskytterne el- ler »Fjermændene«, Tyrolerne som vi ogsaa kaldte dem, fordi de havde rund Hat med Fjerbusk i; de bleve indqvarterede i Haistrup, og det var ordentlig strenge Folk, de vare frygtede hvor de kom. De toge slet ikke i Betænkning at skyde efter Folk, hvis de ikke lystrede Kommando. Saasart de kom, blev Overfarten heel spærret til Aarø, man maatte ikke komme Havet paa to Marker nær; førend de kom var der en Slags Strandvagt af Østrigere nede i Aarøsund (i marginen tilføjet: Da Fæster Martensen fik Lov hos Commandanten til at seile over, vilde denne have at vide om han var tydsk eller dansk, men han kunde ikke faae andet ud af ham end at han var »en Slesviger«, hvilket jo ogsaa var betegnende nok.) Lov for de Aarøer til at de maatte komme over saa tidt de vil- de naar de mældte dem ved Løitnanten. I den Tid var Jensen og Helene herovre, og det var ogsaa i den Tid Jensen var i Kastvraa. – Da Fjer- mændene reiste fik vi Uhlaner til Sognet, som nu have været her siden, og som mælde deres Nærværelse for dem der ikke husker paa dem, ved at komme galloperende ind i Gaarden en Runde om Natten og saa afsted igjen. De have forbudt at man maae ikke være ude efter Kl. 8, ikke have Lys tændt i de Huse, der vende ud til Havet, ikke reise til et andet Sogn uden at spørge dem om Tilladelse, og for at overholde disse Love, maae de patrullere hver Nat rundtomkring, og saa sove de om Dagen ligesom Uglerne. De ligge i Hyrup og Haistrup, Løitnanten ligger hos Sognefog- dens, han er vist ogsaa en fiin Herre; thi han har 2 Tjenere; disse Uhlaner ere Preusere, af den Slags der sidde let tilhest, Løitnanten er nemlig engang falden af sin Hest, hvilket jo ellers passerer saa jævnlig imellem Preuserne og Østerrigerne. – Førend vi saae nogle af Tydskerne, taledes vi engang om dem nede i Præstegaarden, og da vare de, især Frøkenen saa opsatte paa at de ikke vilde tale et tydsk Ord til dem naar de kom herop, omendskjøndt vi jo nok mente at de ikke kunde undgaae det. Saa kom først nogle Kyradsere, og rede her omkring ind i alle Gaarde og spurgte efter »die Dänen« dem vare de jo nødte til at svare paa Tydsk, men da de saa fik Gardehusarerne i Indqvartering vilde de prøve at bilde dem ind at de ikke kunde tale Tydsk, og befalede ogsaa een af Pigerne som kunde Tydsk, at hun ikke maatte tale med dem, Preuserne fik imidlertid at vide, at det var Tværerer, og til Gjengjæld gjorde de saa megen Vrøvl dernede, som der ikke blev gjort noget andet Sted i Byen. Da Østerrigerne saa kom, fandt de det dog klogest at bære dem lidt fornøftigere ad, og vi mo-

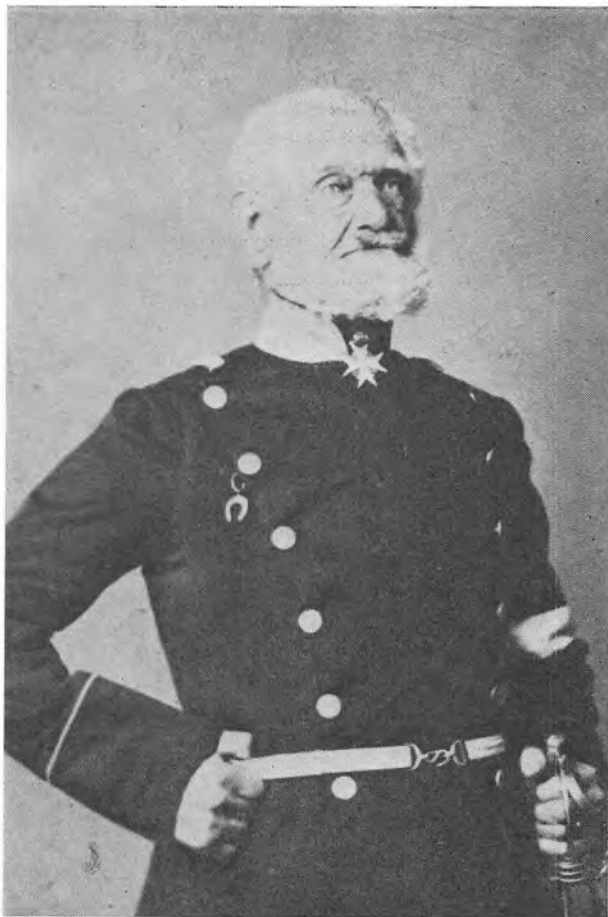
»Monrad er en snedig gammel ræv«.

rede os rigtig over dem; thi de gik fra den ene Yderlighed til den anden. Østerrigerne konverserede Frøkenen, saa det var forfærdelig, meget mere end hun behøvede, og om de ogsaa virkelig vare noget mere beskedne end Preuserne, saa var det heller ingen Under, da de dernede behandlede dem ganske anderledes. Heroppe synes vi at Preuserne vare bedre eller i det mindste lige saa nette som Østerrigerne, men dernede rose de disse fremfor Preuserne; her viste Preuserne dem mere musikalske, der var nemlig flere af dem der kunde spille paa Fortepiano, men nede i Præstegaarden var det Østerrigerne der kunde spille bedst. Da Preuserne vare her, vilde Fader have at jeg skulde spille for dem, saa spillede jeg nogle større stykker, og da jeg var færdig med dem spillede jeg begge »Landsoldaterne« baade den gamle og den ny. Da de nok kunde see, at vi alle smaalo medens jeg

Frederik VII, »eine wunderschöne Mann« med et venligt ansigt.

spillede den gamle Landsoldat, spurgte Underofficeren, hvad det var for et Stykke, Fader sagde at det var »eine Nationalgesang« den var »sehr Schön« bemærkede han (Underofficeren). Vi viste dem ogsaa Kong Frederik den Syvendes Portrait paa et Visitkort, han, syntes de, var »eine wunderschöne Mann« og det var da heller ingen Under, naar de sammenlignede hans venlige Ansigt med deres egen Konges Røvergefjæs. Saaledes har jeg seet Gablenz's og Vrangels Billede; Gablenz er en meget smuk Mand, medens Vrangel har rigtig et ækelt gammelt Skabilkenhoved. Prinds Friederich har jeg ikke seet, men det kunde rigtignok være morsomt at see hans Portrait; thi det skal være rigtig en Bjørn, »er will immer Vorwärts« sagde Preuserne, »er will alles mit Gewalt haben« og nu har han jo ogsaa faaet noget af hvad han vilde have! – Men nu kom jeg reent fra Præstens

»General Vranghel har rigtig et ækelt gammelt Skabilkenhoved«.

igjen, jeg vilde have fortalt noget mere om dem. Frøkenen og Antonette vare en Dag ovre at spørge om Tilladelse til at reise til Haderslev hos Løitnanten i Hyrup. Der var jo naturligvis ingenting iveien, den galante Preuser kunde jo umulig nægte saadan et Par unge Damer en Bøn. De bleve ovre ved Nis Iversens den Dag og havde Hr. Løitnantens behagelige Selskab hele Eftermiddagen. Frøkenen taler jo meget færdig tydsk og saa havde hun sat og revet ned paa den tydske Nation hele Eftermiddagen, saadanne lumpne, storsnudede hovne Folk som der var i Preusen var der ikke i noget andet Land, og hun rev jo forfærdelig ned paa dem til Løitnanten, som imidlertid skal have sat ganske rolig og taget imod alle hendes Skoser, enten det nu var fordi han var *et godt taalle et*, eller det var af bare Galanteri imod dem. Vi drille hende med at han godt kan lide hende,

»Gablentz er en meget smuk Mand«.

og at det var derfor at han havde kaldt det »liebenswürdige Offenhertzigkeit« alt hvad hun sagde; men hun har omtrent givet ham en Kurv førend han rigtig friede, hvilket virkelig intet godt Tegn er. Løitnanten fortalte hende nemlig at 8 prøisiske Officerer vare blevne forlovede med 8 danske Damer her i Slesvig, og saa havde Frøkenen sagt: »nai *danske* Damer kan det ikke have været«. Vi drille hende ellers med at hun kunne vist let blive den Niende. Om Natten naar Uhlanerne ride omkring, ride de undertiden ind i en Gaard, hvor de saa forlange Kaffe, saaledes kom der en Nat 20 Mand og Hr. Løitnanten til Præstens og vilde have Kaffe, som de ogsaa fik, efter først at have gjort mange Undskyldninger fordi det var Præstegaarden de vare trufne paa, de sagde at de troede Præstegaarden var her, ellers havde vi faaet deres Besøg, da vi hørte det bleve vi nok glade

ved denne Feiltagelse, men Antonette Vibeke og jeg har jo vores Commers af at sige til Frøkenen at Løitnanten meget godt vidste hvor han vilde hen. De havde ogsaa rigtig snakket op med hinanden dengang. (Tilføjet i marginen: Igaar reiste Løitnanten med alle hans Uhlaner efter først at have aflagt Præstens en Afskedsvisit, hvad han har sagt har vi ikke faaet at vide da vi ikke have talt med dem siden, men de skulle vist snart komme og fortælle det. Skade at Frøkenen er 31 Aar og Løitnanten 23, det havde paa sig bedre omvendt.)

Her i Huset have vi rigtig en lille ivrig Patriot i Kjær, han er saa dansk, at han endog engang yttrede en foruroligende Lyst til, saasnart Danskerne igjen bleve Herrer i Haderslev at slaae Ruderne ind hos alle dem, der havde havt slesvig-holstensk Flag ude, men heldigviis fik vi ham da fra den Idee, idet vi raadede ham til at overlade denne Bestilling til Gadedrengene i Haderslev! Han hader alle dem han kan mærke ikke ere danske, og her i Byen har han intet godt Øie til flere, deriblandt til Skomageren, som holder »Nordslesvigsk Tidende, »Doktor Jansens Avis« eller »Løgneavisen«, som vi ogsaa kalde den. Tænk bare: den var vi ogsaa nærved at komme til at holde her i Huset, men ved Kjærs, Vibekes og mine lykkelige Bestræbelser fik vi da det forpurret. Fader var nu saa opsat paa at ville have den og jo mere vi satte os imod, jo ivrigere blev han. Vibeke og jeg fik tidt til Svar paa vores Indvendinger at: det forstod han bedre end vi, det skulde vi lade ham raade for, men han maae dog nok være kommen i Tanker om, at det kunne ikke forenes med at ville kaldes en dansk Mand at holde et Blad hvori der spottes over alt, hvad der er danskt. Laurits Skau og Kryger fra Bevtoft kalder de de to Værste vi nu har i Slesvig som virke for det kjøbenhavnske Slæng, der tyrannisere Slesvig ved at ville indføre Dansk i denne oprindelige tyske Provinds, og der gjøres tidt Hentydninger til nogle Million Daler, hvilke Slesvig skal have betalt for meget efter sidste Krig. Ja vi ærgrede os saadan over at læse det første Nummer af dette Løgnekram, at Vibeke og jeg besluttede ikke at ville læse et Ord mere i dem hvis Fader vilde holde den, lykkeligviis bleve vi dog fri for at bringe denne Beslutning i Udførelse. Ja hvis nogen af os her i Huset skal regnes for mindre ivrig dansk, saa maae det rigtignok blive Fader, efter min Mening. Dansk er han rigtignok, det vil jeg nu paa ingen Maade nægte, men han er dansk paa samme Maade som Andersen i Haistrup, der

Farver Schous Huus, hvor jeg har været indkvarteret, er gjennemboret af Granater, ikke brændt. Her mistede jeg Skjærf og Epauletter, som da Huset maatte rømmes, blev 'reddet' (det er stjaalet) af velvillige Mennesker, hvoraf der under en Belejring altid er en heel Deel.

(Dr. T. D. Reymert, 13. 4. 1864. C. J. Anker: Norske Frivillige).

Kong Wilhelm, »deres egen Konge med Rovergeffjæs«.

samler Charpi til tydske Saarede fordi deres Saar gjør ligesaa ondt som dem de Danske faae. Saaledes kan Fader ogsaa altid undskyldte Tydskerne, endogsaa Hjemmetydskerne tager han i Forsvar imellem, til stor Ærgrelse for vi andre tre. Andreas vil jeg ingenting regne til, men han og Theodor ere saadan noget for dem selv, jeg veed ikke hvad man skal kalde dem, sommetider ere de nu saa meget danske og saa imellem kan de ikke taale at høre at andre ere danske.

Her samles i denne Tid Penge ind til danske Saarede i Flensborg, Fader har givet 8 Daler, hvilket jo godt nok beviser at han er Dansk, som jeg heller ikke vil bestride, men han er det paa sin egen Maade.

Hvad Resultat troer I at Conferensen vil føre til? jeg synes ikke man kan vente noget Godt af den, især da Danmark har sendt saadanne Re-

præsenterer; thi de ere vist de daarligste vi kunde have sendt, naar jeg undtager Hr. Conseilspræsidenten selv!!! Blot de ikke blive enige om en Vaabenstilstand, det vilde da være det Værste af Alt, men det skulle man dog ikke tænke, derimod gaaer vor ny Grundlov vist fløiten, synes mig at vi kunne vente. Østerrig skal have været meget ivrig for at faae Conferensen istand, omendskjønt det ikke maae lade saadan; Østerrigerne ere jo og have længe været kjede af at slaaes mod Danskerne som Preusernes Allierede, de have sagt mange Steder at de hellere vilde hjælpe Danskerne at give Preuserne Bank, og nogle, man siger et Par 100, skulle have været ifærd med at løbe over til Danskerne, men bleve uheldigviis forhindrede deri, og de skulle senere være blevne skudte allesammen. Imellem Preuserne og Østerrigerne skal der jo ogsaa have staaet en lille Battallie i Jylland, nok ikke saa ganske ubetydelig endda. Nede ved Jakob's have de just heller ikke havt det behageligt i den sidste Tid, der have de jo ordentlig havt Kanoner nede.

BOGANMELDELSER

Palle Lauring: 1848 og 1864. Kr. 50,-.
Tilsendt fra Gyldendal.

Palle Laurings bog om de to slesvigske krige er en af mange publikationer om dette emne i hundredeåret for krigen 1864. Faghistorikernes bedømmelse af Palle Laurings forfatterskab varierer noget; mens nogle roser ham for hans evne til at se nye perspektiver i gammelkendt materiale, kalder andre ham overfladisk og hans arbejdsmetode uvidenskabelig. Men det sidste er næppe den alen, Palle Laurings forfatterskab skal måles med. Salgstallene for hans historiske bøger viser, at han formår at fængsle det brede publikum – hans evne til at popularisere historisk stof er uomtvistelig. Den foreliggende bog bringer i og for sig ikke noget nyt

– hvilket heller ikke er at vente indenfor dette så kulegravede stofområde, men en let læst udredning af de spægede politiske begivenheder, der førte til tabet af hertugdømmerne, har sin store værdi. Den vil kunne give mange appetit på at læse mere, og det er en stor dyd ved en bog, en dyd, som denne bog besidder.

Bogens mange billeder vil ikke mindst gøre deres til dens succes. Der er ikke sparet på billeder, fotografier og tegninger gengives i så store mål, at udgiveren med rette kan tale om en historisk billedbog; billederne er fundet frem fra mange mærkelige steder og er sat sammen med sikker sans for det, der skal vække interesse, og endelig er billedunderskrifterne skrevet med journalistisk guldpenn.
ibs

Addo-X

Erika

SIEMAG

H.C. REIMERS A/S
Moderne Kontormaskiner
HADERSLEV

CIMBRIA

TØMMERHANDEL . AKTIESELSKAB

- en central for
byggematerialer

Tanalith trykimprægning

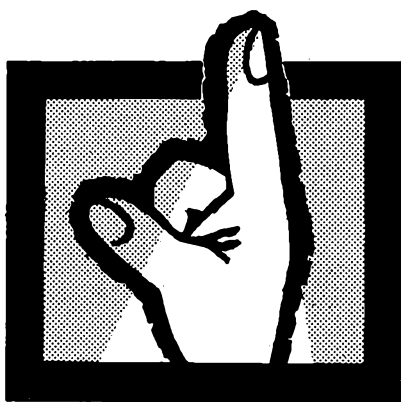
Moderne tørreanlæg

ÅBENRÅ

I mere end 150 år

har sparekasserne ydet bi-stand og vejledning i alle økonomiske spørgsmål som et led i deres idealistiske sigte.

At en sparekasses overskud ikke udbetales som udbytte, men kun bruges til sikring af sparernes indskud og til velgørende formål, understreger yderligere,

at det gi'r tryghed at gå i SPAREKASSEN

DE SØNDERJYDSKE SPAREKASSER

HER ER 160 PUNKTER

og der er 160 steder i landet hvor der ydes **HANDELSBANK-service**

I SØNDERJYLLAND ER DER 26

Åbenrå - Agerskov - Arnum -
Bolderslev - Bovrup - Christi-
ansfeld - Felsted - Gråsten -
Avnbøl - Haderslev - Hellevad
- Hjørdkær - Højer - Kruså -
Kværs - Langesø - Nordborg -
Over Jerstal - Padborg - Søn-
derborg - Tinglev - Toflund -
Tønder - Vojens - Løgumkloster
- Bedsted-Lø

HANDELSBANKEN

-altid med i billedet

A/S Sønderborg Trælasthandel

SØNDERBORG

TELEFON 22776 - 22777

Selskabskørsel
i ind-
og udland

Ruteautomobil-Aktieselskabet
for Haderslev Amt og By
TELEFON (045) 238 55

Stort udvalg
i
hjemstavnsliteratur

NIELS THOMSEN
Boghandler
STORETORV 5 . ABENRA

Dydske Tidende

— hjemmenes gode avis ...

SKÆRBÆK BANK

Aktieselskab

SØNDERJYLLAND - FYN

Aarø Sund - Assens

50
Milesten
1945-1995

Pladsbestilling:

Øsby (045-85111) 70

Billige takster. 68 km. fra Nyborg

**Als
Husholdningsskole**

Vollerup St. v. Sønderborg

5 og 3 måneders
kursus

fra 6. august
og 6. januar

Statstilskud kan søges

Plan sendes

N. Ph. Møllers Boghandel

v/A. Ph. Møller

Skærbæk . Tlf. (047) 51330

Hoptrup Højskole
Sønderjylland

5 mdr.s sommerskole for unge pi-
ger o. 18 år begynder 3. maj -
5 mdr.s vinterskole for mænd og
kvinder begynder 3. november.
Samme tidsrum efterskole for 14-
17-årige unge.

Axel Nielsen, Hoptrup 7 52 13

RING 047 . 21965

når det gælder

GULVTÆPPER . GARDINER . SENGEUDSTYR

Textilhuset

Østergade 5

Tønder

Landsdelens største udvalg

**Andels-
Svineslagteriet
i Kolding**

Grundlagt 1888

**Grænselandets liv
grænselandets sang**

møder De i
Aydske Tidende

Syd- og Sønderjyllands store blad

**Haslev
GYMNASIUM**

Kostskole for drenge

6. og 7. hovedskoleklasse,
realafdeling og gymnasium.

Alle oplysninger ved henv. til
Peter Kæstel, rektor, Haslev

HADERSLEV BANK

AKTIESELSKAB

Paul Thomsen

Krusaa

Kolonial, spiritnosa, køkkenud-
styr, trikotage, herreekvipering

**Besøg
landsdelens
museer**

Strik til hele familien

... men husk det skal være

mølægte

**Sønderborg
GARN**

BUGAARDS

Boghandel

Vi har altid det bedste af den nye
og den ældre litteratur
på hylderne

Haderslev - tlf. 2 25 71

BOGTRYK . OFFSET . BOGBIND

Th. Laursens Bogtrykkeri

Jernbanegade 8, Tønder tlf. 2 15 50

**Ladelund
Landbrugs og Mælkeriskole**

Brørup station

**Sønderjyllands
Kreditforening**

Haderslev

**Sønderjydsk
Tæppefabrik**

A. R. Kjærby A-S
Højer

Graasten Bank $\frac{1}{2}$

Kontortid 9-12, 2-4, lørdag 9-12

GRAASTEN

$\frac{1}{2}$ Sønderjydsk Frøforsyning

Frøavl & Frøhandel

Aabenraa

Restaurant **Grænsen**

C. Heiselberg
Krusaa

Hejmdals

BOGTRYKKERI

AABENRAA TLF. (046) 2 31 32

**Spare- og Laanekassen
for Hobro og Omegn**

Vestkysten

Syd- og Vestjyllands største dagblad

A. Nielsen & Co. A/S

Nykøbing Falster

A-S Faxe Kalkbrud

Frederiksholms Kanal 16

Telefon Minerva 7500

Jordbrugskalk

90% kulsur kalk i varen, som den leveres, 100% passerer 3 mm sigte

Lolland-Falsters Folketidende

Stiftets største blad

Nykøbing F.

Pindstrup Mosebrug

SAVVÆRK OG EMBALLAGEFABRIK

Telefon Pindstrup 13 og 18

Graasten Andelsslagteri

Aktieselskabet
Varde Bank

Filialer og kontorer
over hele Sydvestjylland

Læs
Dannevirke
Sønderjyllands ældste blad

Windfeld-Hansens
Bomuldsspinderi A/S

VEJLE

ANDELSBANKEN

Haderslev

Aabenraa

GRAM

KØLEANLÆG

BRØDRENE GRAM 1/5 • VOJENS

5

GODE BANKFORBINDELSER

DEN NORDSLESVIGSKE FOLKEBANK
GRAASTEN BANK
HADERSLEV BANK
FOLKEBANKEN FOR ALS OG SUNDEVED
TØNDER LANDMANDSBANK

Telefon Åbenrå 2 13 33 – Telefon Haderslev 2 41 45
Telefon Sønderborg 2 51 55

Afd. for:

Konfektion
Kjoler
Herretøj
Trikotage
Hvidevarer
Metervarer
Gardiner
Tæpper
Sengetøj

HADERSLEV

**KENDT
FOR
GODE
KVALITETER**

I serien Skrifter, udgivne af Historisk Samfund for Sønderjylland, kan endnu fåes:

1. Provst Erik Christensen: *Fra min virksomhed i Tønder*. 2,25 kr. (I boghandelen 4,50 kr.).
4. M. H. Nielsen: *Fra slesvigske fattigvæsens fortid*. Kr. 4,50 (9,00).
6. *Navneregister til H. P. Hanssens værker*. Udgivet af Johan Hvidtfeldt. 2 kr. (4,00).
8. Peter Kr. Iversen: *Vejledning for sønderjyske lokalhistorikere*. Kr. 2,00 (4,00).
10. *Nordslesvigs åndelige genforening med Danmark*. Under redaktion af Cl. Eskildsen, J. Hvidtfeldt og P. Kr. Iversen. Kr. 6,00 (12,00).
11. Olav Christensen: *Bibliografi over sønderjysk slægtstavelitteratur*, 2. udgave m. tillæg: Manuskripter vedr. sønderjysk personalhistorie i Landsarkivet i Åbenrå ved Peter Kr. Iversen, indb. kr. 7,50 (15,00).
14. N. Black Hansen: *Åbenrå annaler, 1524, 1584–1694*. Kr. 4,00 (8,00).
16. A. Svensson: *Redaktør J. Jessen, Flensborg Avis*. I. U d s o l g t. II kr. 10,00 (20,00), III kr. 15,00 (30,00).
17. H. V. Gregersen: *Niels Heldvad*. En biografi. Kr. 8,00 (16,00).
19. Asger Nyholm: *Nationale og religiøse brydninger i Tønder på sprogreskripterens tid*, indb., kr. 12,00 (24,00).
20. Knud Kretschmer: *Den sønderjyske Fond*. Kr. 8,00 (16,00).
21. H. V. Gregersen: *Gotiske skriftprøver fra sønderjyske arkivalier*. Kr. 8,00 (16,00).
22. Aage Bonde og Johan Hvidtfeldt: *Borgmestre, rådmænd, byfogder og byskrivere i Flensborg 1550–1848*. Indb. 6,00 kr. (12,00).
23. G. Japsen: *Den nationale udvikling i Åbenrå 1800–1850*. Indb. Kr. 15,00 (30,00).
25. *Åbenrå bys Historie I*. Under redaktion af J. Hvidtfeldt og Peter Kr. Iversen. Indbundet kr. 16,50 (33,00). Bd. 2 udk. dec. 64.
26. Harald Jørgensen: *To ungdomsvener. En brevveksling mellem H. P. Hanssen og H. V. Clausen*. Indb. kr. 15,00 (30,00).
27. H. Hejselberg Paulsen: *Sønderjysk Psalmesang 1717–1740*. Indb. kr. 22,00 (44,00).
28. H. V. Gregersen: *Den Lüneburgske Saltoktroi. Et Bidrag til Salthandelens Historie i Hertugdømmet Slesvig*. Indbundet kr. 17,00 (34,00).
29. Johan Hvidtfeldt: *Kampen om ophævelse af livegenskabet i Slesvig og Holsten 1795–1805*. Indb. kr. 25,00 (50,00).
30. *Tønder Seminariestat*. Indb. kr. 25,00 (50,00).
31. *Sønderjylland, Historisk Billedbog*. Indb. kr. 15,00 (30,00).
32. *Peder H. Smidts erindringer*. JUBILÆUMSPRIS KR. 5,00.

Marie Boesen: *Agnes Smidt fra Lundsmark. Træk af en livshistorie*. Medlemspris kr. 4,00 (8,00).

Hans Hansen: *Fra tidlig vår til efterår. I sønderjysk landbrugs tjeneste*. Kr. 5,00 (10,00).

Morten Kamphövener: *Skrumsager. En sønderjysk fører*. Kr. 5,00 (10,00).

Johan Meyer: *Det gamle Frøslev*. Indb. kr. 5,00 (10,00).

Th. Kaufmann: *Minder og Tanker*. Erindringer fra grænselandet. Indbundet kr. 5,50 (11,00).

Bøgerne bestilles ved indsendelse af medfølgende kort til:

Historisk Samfund for Sønderjylland
Landsarkivet . Åbenrå